

CETINSKA KRAJINA U MLETAČKO DOBA

Babić, Antonia

Master's thesis / Diplomski rad

2025

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:659537>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

Antonia Babić

CETINSKA KRAJINA U MLETAČKO DOBA

Diplomski rad

Split, veljača 2025.

ODSJEK ZA POVIJEST

Diplomski studij: povijest i povijest umjetnosti

Hrvatska povijest ranog novog vijeka

CETINSKA KRAJINA U MLETAČKO DOBA

Diplomski rad

Studentica: Antonia Babić

Mentor: prof. dr. sc. Marko Rimac

Split, veljača 2025.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. KRATKI PREGLED POVIJESTI CETINSKE KRAJINE	2
3. OSMANSKA VLAST U CETINSKOJ KRAJINI	3
3.1. Osmanska privreda	4
3.2. Trgovina pod Osmanlijama	7
4. RAZVOJ SINJSKE NAHIJE	8
4.1. Vojni značaj Sinja	11
5. OSLOBAĐANJE SINJA U PRVOM MOREJSKOM RATU	14
6. MIGRACIJE U CETINSKU KRAJINU	17
6.1. Stanje u Cetinskoj krajini početkom 17. stoljeća	17
6.2. Cetinska krajina u drugoj polovici 17. stoljeća	19
7. DRUGI MOREJSKI RAT	24
8. DEMOGRAFSKO OŽIVLJAVANJE NAKON 1715. GODINE	29
9. GRAĐANSKO I VOJNO UREĐENJE POD MLEČANIMA	33
10. MLETAČKA ORGANIZACIJA GOSPODARSTVA, TRGOVINE I POLJOPRIVREDE	35
11. POJAVA KUGE I SANITARNI KORDON	37
12. RAZVOJ SINJSKOG VAROŠA	39
13. ZAKLJUČAK	42
14. POPIS LITERATURE	44
14.1. Knjige i časopisi	44
14.2. Internetski izvori	46
14.3. Popis priloga	46
SAŽETAK	47
ABSTRACT	48

1. UVOD

Zahvaljujući rijeci Cetini, ovaj kraj naseljen je već od prapovijesnih razdoblja o čemu vjerno svjedoče arheološki ostaci. Kratka povijest Cetinske krajine prikazana je na samom početku rada, do uspostave osmanske vlasti. Cilj ovog diplomskog rada je prikazati povijest Cetinske krajine u mletačko doba, no kako se radi o usko vezanom prethodnom razdoblju, dio rada posvetio je pozornost i Cetinskoj krajini pod osmanskom upravom. Kako Cetinska krajina obuhvaća dosta široko geografsko područje, dio prema samom izvoru i Vrlici je u ovom radu izostavljen. Dolaskom Osmanlija, kao upravo i administrativno središte uspostavljene nahije nameće se Sinj, koji će i u sljedećim razdobljima zadržati sličan status. Stoga je u nekoliko navrata najveća pozornost pridana Sinju, kao „središtu“ Cetinske krajine. Što se tiče osmanskog razdoblja, ukratko je opisana vladavina kroz prizme poljoprivrede, trgovine ali i urbanističkog razvoja središta nahije. Potom slijedi nekoliko poglavlja koji se bave migracijama od izuzetne važnosti za etničku i kulturnu sliku Cetinske krajine nakon morejskih ratova. Kao prekretnicu između osmanske i konačne mletačke vlasti na ovom području, može se uzeti godina 1715. koja je ostala upamćena po slavnoj pobjedi Osmanlija pod sinjskom tvrđavom. Sljedeća poglavlja vezana su za mletačko razdoblje, opisana je trgovina, poljoprivreda te pojava kuga i razvoj sanitarnog kordona u Cetinskoj krajini, dok je na kraju rada prikazan urbanistički razvoj varoši odnosno stare sinjske gradske jezgre.

2. KRATKI PREGLED POVIJESTI CETINSKE KRAJINE

Cetinska krajina predstavlja naziv za upravno-vojnički ustrojeno područje u Dalmatinskoj zagori a koje prati tok rijeke Cetine od njenog izvora. Arheološki ostaci svjedoče o naseljenosti pojedinih dijelova ovog kraja već u neolitsko doba a gradinska naselja govore da su gornji i srednji tok Cetine bili najznačajniji dio teritorija pod upravom Delmata.¹ Uspostavom rimske vlasti, većina je gradinskih naselja raseljena, a ostaci svjedoče o dva veća naselja: *Colonia Claudia Aequum* (u današnjem selu Čitluk) i *Leg. VII. Claudia pia fidelis Tilurium* (u današnjem Gardunu pokraj Trilja). Važnost Čitluka očituje se u tome što se radi o jedinom naselju kolonijalnog ranga u unutrašnjosti Dalmacije iz kojeg su sačuvani ostaci važne umjetničke vrijednosti. S druge strane, Tilurium je bio vojni logor u kojem je bila stacionirana sedma legija rimske vojske. U razdoblju ranog srednjeg vijeka, oko Sinja i uz srednji tok Cetine uspostavljena je Cetinska županija, jedna od 11 starohrvatskih župa. Tadašnji velikaši poput Talovaca i Nelipića podižu gradove i utvrde u Vrlici, Potravlju, u Sinju, Čačvini a poljički knez Žarko Dražojević gradi Nutjak, vелеbnu utvrdu na obali Cetine podno današnjeg Trilja. Godine 1345. hrvatsko-ugarski kralj Ludovik I. daruje Ivanu Nelipiću Sinj za središte kneštva, koji će zadržati status središta Cetinske krajine sve do danas. Osmanskim osvajanjem Bosne 1463. godine, granica sultanove vlasti pomiče se sve bliže hrvatskim zemljama, koje će uskoro biti svedene na „ostatke ostataka“. Početkom XVI. stoljeća cjelokupan prostor Cetinske krajine zaposjedaju Osmanlije, koje će se tu zadržati sljedećih 150 godina.²

1 *Cetinska krajina*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 10.10.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/cetinska-krajina>>.

2 Belamarić, *Sinjska alka*, 80.-82.

3. OSMANSKA VLAST U CETINSKOJ KRAJINI

Pred nadirućim Osmanlijama našla se početkom 16. stoljeća i kopnena Dalmacija, samim time i Cetinska krajina. Osmanska osvajanja započeta još pod sultanom Mehmedom Osvajačem, nastavljena su žešće i provođena posebnim okupacijskim režimom. Osmanske provale i osvajanja obilježena su razaranjima, ne samo materije nego i kompletnog društvenog života i organizacije. Svrha svakog osmanskog pohoda bila je širenje vlasti i vjere, a po dolasku bi osmanlije najprije proveli svoj režim. Vlast je bila prožeta vojno – ratničkim elementima, što je vidljivo iz činjenice kako je gotovo sva aktivnost podređenog ljudstva bila usmjerena vojničkim ciljevima. Osmanska uprava u području današnje Cetinske krajine dobar je primjer osmanske pogranične vlasti, no bitno je reći kako je specifična s obzirom na stanovništvo i prostor, o čemu će još biti riječ. Ono što je zajedničko životu na svim granicama Osmanskog carstva bili su česti nemiri, manji ili veći ratni pohodi, pljačke te nadasve nesigurnost života. Imajući na umu kako Osmanlije po dolasku donose ne samo vlast, nego i vjeru, običaje te jezik, može se reći kako je društveni ali i gospodarski život bio najprije poljuljan, kako bi pod vodstvom osmanlija ponovno stao na noge. Organizacija vojnih posada je bio sljedeći korak u uspostavi sultanove vlasti, a za očuvanje novo uspostavljenog poretka bili su zaslužni upravni organi. Detaljne podatke o osmanskoj vlasti u zasebnim dijelovima carstva donose defteri. Radi se o osmanskim katastarskim knjigama koje su nastale kao rezultat rada državnih komisija čija je zadaća bila utvrditi i popisati različite porezne podatke, bilo da se radi o ljudima, naseljima, zemljištima ili pak o imovnome stanju pojedinaca. Oni defteri u kojima je na svojevrsan način popisano stanovništvo (misli se na muškarce sposobne za rad i domaćinstva) i u kojima su nabrojene sve prirodne i novčane rente te spahijski prihodi, nazivaju se opširni defteri. Popisivani su po sandžacima, a cijeli prostor istočnojadranskog zaleđa bio je službeno podijeljen u tri administrativno – teritorijalna sandžaka: Kliški, Hercegovački i Krčki.³ Po dolasku na novoosvojeni teritorij, Osmanlije su nastojali nastaviti održavanje života uz staro stanovništvo (islamizirano) ili pak novim doseljenicima.

³ Erceg, „Turska osvajanja i organizacija proizvodnje u Dalmaciji i njihov odraz na privredni život Hrvatske“, 9-16.

3.1. Osmanska privreda

Po dolasku na osvojeni teritorij, Osmanlije su nastojali nastaviti održavanje života uz staro stanovništvo (islamizirano) ili pak novim doseljenicima. Učestala praksa Osmanlija bila je održavanje privrednog života tamo gdje je otprije postojao i nicanje novog u novonaseljenim mjestima. Proces islamizacije nije protkan samo vjerskim elementima, nego i gospodarskim te urbanističkim promjenama određenog naselja. Sukladno tomu, dolazi i do povećanja broja muslimanskih kuća (od 1 do 2-3 muslimanske kuće na 10 do 30 i više kršćanskih). Iako je udio muslimanskog stanovništva u nekim naseljima bio neznatan, postoje ubicirana naselja u Cetinskoj krajini za koja se, prema podacima deftera, može zaključiti kako su bila islamske konfesionalnosti. Radi se o primjerice Hrvacama ili Obrovcu kod Sinja. Nije moguće sa sigurnošću utvrditi jesu li ova naselja nastala islamizacijom stanovništva u pred osmansko doba ili su ih Osmanlije naselili novim stanovništvom po dolasku. No, islamska kultura je teško prodirala u manja naselja i sela gdje se većinom zadržavala ista etnička pripadnost. S druge strane, mjesta poput Sinja ili Vrlike su bili pod „prisilnom islamizacijom“ što je bila uobičajena osmanska politika. Kako su oba mjesta bili središte nahija, sasvim je razumljivo zašto su morali biti administrativno, gospodarski i kulturno prožeti islamskim tradicionalnim elementima. Uz to, bilo je sasvim razumljivo kako Osmanlije žele da njihova mjesta budu okružena muslimanskim stanovništvom, što su nastojali postići doseljavanjem. Prema dosada dostupnim podacima, Sinj i Cetina su za vrijeme Osmanlija predstavljali jednu nahiju. Čak postoje tvrdnje kako je Sinj negdje od 1522. godine bio administrativno središte Vilajeta Hrvati, u kojemu su se nalazili dijelovi Hrvatske južno od Velebita. U izvorima se kao vojvode spomenutog izvora navode Malkoč-beg Karaosmanović, Kasim-beg (prije 1525.) te Bali-beg (1525.). Nakon 1537. godine, formirana je nahija Sinj i Cetina koja ulazi u sastav novoosnovanog Kliškog sandžaka.⁴ Trgovinom, obrtom i proizvodnim djelatnostima bavili su se većinom muslimani, dok je raji bilo prepušteno ratarstvo i stočarstvo. Što se tiče osmanske administrativne uprave u Cetinskoj krajini, njena najvažnija osobina jest ta da se zasnivala na vojnoj upravi. Cijelo Osmansko Carstvo imalo je osobine vojničke države, no bitno je naglasiti kako je stanje na Zapadu ipak bilo specifično. Tu je vrlo dobar primjer Cetinska krajina, u kojoj su pored institucija osmanske vlasti usporedno postojali i lokalni oblici vlasti proizašli od kršćanskog stanovništva. Tako se diljem Cetinske krajine u osmansko doba spominju i knezovi koji su bili tipični za ona područja

⁴ Buzov, „Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj krajini“, 66.

u kojima je prevladavalo vlaško stanovništvo. Iako to u popisima nije izričito navedeno, može se pretpostaviti kako je Cetinska krajina najvećim dijelom bila vlaška te kako je imala takav status. Defteri svjedoče kako je najviše stanovnika plaćalo poreze po kući, a ne ispendžu niti resmi-čift kao starosjedilačko stanovništvo. Zanimljivo je kako se iznos poreza nije mijenjao ovisno o vjeroispovijesti, dakle i kršćani i muslimani u Cetinskoj krajini su plaćali jednak iznos od 200 akči po kući. Stoga se da zaključiti kako se radilo o *vlaškom statusu stanovnika* koje je u ovom slučaju imalo i karakter krajišnika. Potvrdu o vlaškom stanovništvu daje nam i jedna naredba Porte kliškom sandžakbegu iz 1560. gdje se spominje incident 5-6000 Vlaha u nahiji Cetina.⁵ Vlaški posjedi nisu ulazili u sastav feudalnih posjeda, a kako to stanovništvo nije plaćalo rajinske poreze, imalo je i određenu samoupravu. No, status Vlaha bilo je samo formalno. Vrlo moguće kako se u najvećoj mjeri radilo o starosjediocima, koji su uživali svoje posjede. Na ovaj zaključak navodi činjenica da stanovništvu velikog broja sela pripadaju brojni mlinovi, te što se općenito, u sinjskoj nahiji iskazuju stavke koje govore o poljoprivrednoj proizvodnji, a koje ne stoje u neskladu sa jako malim brojem rajinskog stanovništva. Također, nosioci vlasti bili su i timarnici čije su se ovlasti i obveze nešto razlikovale od onih u istočnijim dijelovima Carstva. Naime, zemljišni posjedi u Cetinskoj krajini su bili brojni, ali neveliki. Dakle, radilo se o manjim posjedima – zeminima i čiftovima.⁶

Kako je na području Cetinske krajine prevladavalo većinom kršćansko stanovništvo, zemljoradnja te stočarstvo bile su osnovne djelatnosti kojima su se bavili. Od toga su uzdržavali svoje obitelji, te podmirivali poreze osmanskoj državi. Ovisno o klimatskim uvjetima i navikama, uzgajali su razne poljoprivredne kulture, od pšenice i ječma do kupusa i luka. U Sinjskoj nahiji spominje se velik broj vinograda, a zanimljivo je da se uzgajao i lan koji se kasnije prerađivao. Što se tiče dažbina koje je raja morala plaćati, one su bile podmirivane u novcu, dok je njihovo prirodno fiksiranje pomagalo dobivanju novčane veličine. Postojao je osobni rajinski porez koji je plaćala samo kršćanska raja a koji se nazivao ispendža. Uz to su slijedile daće od vinograda ili roda (primjerice za 72 dunuma vinograda: 1 dunum iznosio je 910 m²; svaki dunum po 7 akči daje pristojbu od 504 akče ili bi bila utvrđena fiksna pristojba od 300 akči tj. desetina vinograda). Plaćao se i ušur od ribolova, ušur od košnica umjesto od meda dok se od mlinova naplaćivala utvrđena taksa od 15, 20 ili 30 akči. Prema podacima

5 Buzov, „Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj krajini“, 65-66.

6 Isto, 67.

deftera iz 1604. taksa na mlinovima na rijeci Cetini u nahiji Sinj iznosila je 30 akči.⁷ Daće od pašnjaka i livada utvrđivane su ovisno o položaju i iskoristivosti istih. Porez na čift se naplaćivao od muslimana, a ispendža od kršćana. Odrasli muškarci kršćani plaćali su 25 akči, dok su muslimani bili dužni dati 22 akče po glavi. Bitno je naglasiti kako ovaj porez nije imao samo ekonomsku komponentu nego i klasnu jer se po njemu jasno odvajao vladajući i podložni stalež osmanlijskog društva. U selima koja su se većinom bavila ratarstvom, najveći dio dažbina ubirao se od uzgojenih kultura, dok su poreze na trgovinu i trgovačke proizvode naplaćivali u središtima nahija i razvijenim mjestima, što je u ovom slučaju bio Sinj.⁸ Iako je u Cetinskoj krajini sve do početka 17. stoljeća prevladavao muslimanski sloj, još uvijek je bilo dosta kršćanskog stanovništva koje je kao raja obrađivalo spahijsku zemlju uz plaćanje ušura-desetine i salarije, nadoknade za slamu.⁹

7 Erceg, „Turska osvajanja i organizacija proizvodnje u Dalmaciji i njihov odraz na privredni život Hrvatske“, 20-24.

8 Isto, 25.

9 Soldo, „Etničke promjene i migracije stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, 83.

3.2. Trgovina pod Osmanlijama

Osmanlije su nastojali oživiti gospodarski i kulturni život, prožet islamskim elementima. Trgovina na Jadranu i u unutrašnjosti Dalmacije oduvijek je bila razvijena zahvaljujući mnogobrojnim trgovačkim putovima i središtima. Osmanska trgovina na Jadranu odvijala se najviše preko osnovanih trgovačkih skela, a nalazile su se u granicama Osmanskog Carstva, Mletačke Republike i Dubrovačke Republike. Neka od najpoznatijih trgovačko – pomorskih središta bila su: Risno, Dubrovnik, Herceg-Novi, Slano, Makarska, Split, Šibenik i Skradin. „Turska Dalmacija“ bila je trgovački vezana preko Makarske, Omiša i Splita, a *splitska skela* postala je najrazvijenija trgovačka luka koja je prometovala i s unutrašnjošću Dalmacije, bez obzira na njenu podijeljenost između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike. Ponajviše se iz unutrašnjosti izvozila stoka, u nešto manjoj mjeri žitarice, dok su lučka središta izvozila sol, obrtničke proizvode i razne mirodije.¹⁰ Spominje se kako je Zadar bio vodeći u izvozu žive stoke preko mora, dok je Split bio glavni izvoznik soli. Putne trase koje su spajale obalu s unutrašnjosti a koje su bile na području Osmanskog Carstva, uvjetovale su razvoju trgovine. Tu je posebno važno spomenuti prateće objekte uslužnog karaktera poput karavnsaraja, hanova te raštela, čiji materijalni ostaci nisu sačuvani ali se oni spominju u nekim toponimima ili pisanim svjedočanstvima. Roba se prevozila karavanama koje su se sastojale od karavandžija sa svojim konjima ili mazgama. Što se tiče nosioca trgovine, u osmanskome svijetu to su bili povlašteni muslimani te Židovi, dok kršćani i raja nisu imali mogućnosti trgovati radi velikih poreza te nedovoljne povezanosti sa svijetom van osmanskih granica. Kako je spomenuto, Osmansko Carstvo najviše je trgovalo s mletačkim svijetom, a od toga su obje države imale koristi, što od poreza što od izvučene robe. Naravno, koristi su imali i ostali: venecijanski poslovni ljudi, bosanski gradovi, dalmatinske luke. Što se tiče trgovine u Cetinskoj krajini, ona se u osmansko doba bazirala u središtima nahija, dakle u Sinju i Vrlici. Osim bazara u spomenutim kasabama, postojali su i godišnji sajmovi tj. *derneci*¹¹ u sljedećim mjestima: Gala (nekoliko puta godišnje), negdje na području između sela Vedrine i Jabuka kod Trilja, kod crkve sv. Ivana u Lučanima (dva puta godišnje), kod crkve Gradine blizu sela Prhova te u vašaru sveti Gala (tri puta godišnje). Kako je kroz Cetinu prolazio put koji je povezivao Sarajevo i Split, može se zaključiti kako je ovo područje bilo od izuzetne trgovačke važnosti. Granična područja Kliškog sandžaka

¹⁰ Erceg, „Turska osvajanja i organizacija proizvodnje u Dalmaciji i njihov odraz na privredni život Hrvatske“, 27.-29.

¹¹ Predstavlja prodajnu izložbu, sajam koji osim trgovine uključuje i razna zabavna i društvena zbivanja (izvor: <https://jezikoslovac.com/word/96u2>, pristupljeno 17.studenoga 2024.

izvozila su svoje proizvode u Primorje, a izvoz žita spominju i naredbe Porte iz 1566. godine koje se odnose na slučajeve kršenja zabrane izvoza u tom vremenu.¹²

4. RAZVOJ SINJSKE NAHIJE

Kako je rečeno, Osmanlije prodiru u područje Cetinske kneževine već početkom 16. stoljeća. Godine 1513. Sinj je gotovo pao u njihove ruke, ali je nadiruće osvajače spriječila nabujala rijeka Cetina, što je poznato iz jednog izvještaja hrvatsko – dalmatinsko- slavonskog bana Mirka Perenyi-a upućenog tadašnjem podbanu Baltazaru Batthyanu sredinom ožujka 1513. godine.¹³ Unatoč tomu, ubrzo dolazi do pada sinjske tvrđave koja se u osmanskim izvorima prvi put spominje već 1516. u Kanun-nami odnosno Zakoniku za bosanski sandžak. Do 1537. godine, sinjska tvrđava je bila jako uporište osmanske obrane ali i polazište napada, nakon čega tu ulogu u većoj mjeri preuzima Klis. Sinj je ostao pod osmanskom upravom sve do 1686. godine, a u 173 godine razvio se iz srednjovjekovnog naselja u naselje tipa kasabe, što je posljedica doseljavanja muslimana ali i islamizacije lokalnog stanovništva.¹⁴

Uz ostale gradove pograničnog područja, Sinj valja promatrati s dva gledišta: kao otvoreno gradsko naselje te kao vojnu utvrdu. Prema osmanskoj kategorizaciji gradskih naselja, postoje tri tipa otvorenih gradskih naselja a to su: pazar, varoš i kasaba. Pazar je zapravo označavao manje trgovačko naselje u kojem se odvijala izraženija trgovačka aktivnost. Varoš je predstavljao staro, kršćansko predgrađe jednog grada ili u ovom slučaju tvrđave. U osmanskome rječniku, označava naselje gradskog tipa koje je naseljeno najviše kršćanskim stanovništvom koje se bavi privredom. Ukoliko bi u varošu s vremenom došlo do prevage muslimana, naselje bi se pretvaralo u kasabu. To je općeniti naziv za otvoreno muslimansko gradsko naselje čije se stanovništvo bavi uglavnom zanatstvom i trgovinom odnosno gradskom privredom. Proglašenje nekog naselja kasabom podrazumijevalo je i postojanje džamije, trga te određenih granica.¹⁵ Sinj je osmanlijskim zauzimanjem postao središte nahije kao najmanje

¹² Buzov, „Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj krajini“, 69.

¹³ Građa za bibliografiju Cetinske krajine do 1980., *1.dio, povijesni spomenici prvog reda*, 146.-147.

¹⁴ Spaho, „Grad Sinj u turskoj vlasti“, 55.

¹⁵ Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 24.-25.

administrativne jedinice Osmanskog Carstva a koja je pripadala najprije Bosanskom a potom Kliškom sandžaku. Iako je nosio ime po Klisu, sjedište mu je uglavnom bilo u Livnu. Što se tiče podjele vlasti, sudbenu vlast u Nahiji Sinj i Cetina imao je skradinski kadija (sve do 1580.), a vojnim posadama zapovijedao je dizdar. Pored organa osmanske uprave, postojali su i oblici lokalne vlasti u redovima kršćanskog stanovništva, a tu su na čelu stajali knezovi kao seoske starješine.

Iako je stanovništvo sinjskog varoša izbjeglo pred osmanskim napadima, svakako je ostalo obitavati u blizini rijeke Cetine, a svoj životni stil prilagodili su novim prilikama. Što se tiče novopridošlog stanovništva, njega je u počecima osmanske vladavine bilo u manjoj mjeri, dok su starosjedioci već početkom 17. stoljeća islamizirani. O tome nam svjedoče i prezimena koja se spominju u defterima i ostalim povijesnim izvorima, koja su uglavnom muslimanska, a rjeđe narodna ili kršćanska. Sami sinjski varoš djelovao je zapravo kao podgrađe sinjske tvrđave, te se s vremenom pretvorio u tipičnu kasabu, odnosno naselje gradskog tipa. Odmah ispod sinjske tvrđave nalazilo se naselje Cetina koje je bilo sačinjeno od kula (visoke zgrade s malim prozorima), stambenih kuća te obradivih površina. Naselje je bilo naseljeno najviše muslimanskim stanovništvom, u ovom slučaju spahijama, vojnicima te obrtnicima što je sasvim razumljivo ako uzmemo u obzir da se radilo o pograničnom naselju koje je imalo i trgovačku važnost. Kršćansko stanovništvo bilo je naseljeno na rubnim dijelovima Cetinske krajine, a bavilo se stočarstvom i poljoprivredom. Već do sredine 16. stoljeća, sinjski varoš se razvio u urbanu kasabu s tri mahale, a poznato je kako su postojale i dvije džamije (carska džamija u tvrđavi i džamija Hadži-Hamze¹⁶ u naselju), mekteb¹⁷ a najvjerojatnije i čaršija s određenim brojem obrtničkih objekata. Stanovnici spomenutih triju mahala imali su status gradskog stanovništva te su bili oslobođeni svih obveza. Kako svjedoči zabilješka iz popisa Sinja (iz 1573.), stanovnici su se bavili raznim obrtima i trgovinom, a kao i u ostalim kasabama, bili su oslobođeni plaćanja državnih nameta, teškog rada (poznatog kao *kuluk*), običajni poreza i svih pristojbi.¹⁸ Godine 1604. privrednu aktivnost u kasabi Sinj predvodila su sljedeća zanimanja: čizmari, tabaci, mutapčije, krojači, kovači i kalajdžije.¹⁹ U sinjskoj tvrđavi boravili su vojnici, dok je naselje imalo i obradivu površine te vinograde koje su obrađivali posadnici tvrđave ili neki stanovnici kasabe. Naokolo džamije počelo se formirati naselje, a zasada ne postoje

16 Nazvana po svojem osnivaču. Hadži Hamza se ne spominje u povijesnim izvorima, no za pretpostaviti je kako se radi o lokalnom čovjeku koji je financirao izgradnju džamije.

17 Osnovna vjerska škola.

18 Spaho, „ Grad Sinj u turskoj vlasti“, 57.

19 Isto, 59.

pouzdati podaci koji ju je sultan dao podignuti, iako je poznato da je postojala još 1550. godine. Sukladno toj činjenici, moguće je kako je nalog za njenu gradnju ili pretvaranje zatečene crkve u džamiju mogao izdati sultan Sulejman Veličanstveni.²⁰ Što se tiče stanovništva, sve do kraja 16. stoljeća prevladavalo je muslimansko. No, u razdoblju od 1528. do 1604. dolazi do promjene u vjerskoj strukturi, što je vidljivo nakon nicanja sela s pretežito kršćanskim ili mješovitim stanovništvom. Iako je proces islamizacije bio kontinuiran, u nekim selima Cetinske krajine bio je tek osjetan, posebno u rubnim dijelovima. Najveći dio zemlje pripadao je osmanskim zemljoposjednicima, koji su živjeli na svojim imanjima po sinjskoj okolini i otkud su ubirali najveći dio prihoda. Osim zemljoradnje, stanovništvo se bavilo i stočarstvo što je bilo posebno zastupljeno kod kršćanskih obitelji. Za nahije Sinj i Vrliku karakterističan je i velik broj mlinova. Tako se na rijeci Cetini spominje 127 mlinova i 5 dibeka (stupa), na rijeci Grab 23 mlina, na Perućici 38 mlinova, Rumin je brojao 8 mlinova i 2 dibeka, zatim 6 mlinova na rijeci Velika Ruda, 9 mlinova na rijeci Lučan, na rijeci Hrvace 9 mlinova te još 2 na rijeci Potok kod sela Vedrine. Pristojba na mlin plaćala se po 30 akči na mlinove koji su radili cijelu godinu, dok je iznos prepolovljen za one koji su radili samo dio u godini²¹

Neovisno o kojem se starohrvatskom području radilo, Osmanlije su ostavile neizbrisiv trag ne samo način života, nego i na kulturu, urbanizam i gospodarstvo. Živjelo se i radilo pod teškim uvjetima, prvenstveno zbog nesigurnog ratnog okruženja, stalnih sukoba. Stoga je sav javni ali i privatni život bio protkan vojničkim elementima, što je s vremenom utjecalo i na mentalitet stanovništva. Na tlu „turske Hrvatske“ nastali su novi običaji življenja, rada i ponašanja. Zapravo se formirao jedinstven mentalitet čija je svakodnevnica bila obilježena osmanskim načinom života, a i danas se mogu prepoznati neki elementi, što je posebno vidljivo u Cetinskoj krajini.²²

²⁰ Isto, 57.

²¹ Buzov, „Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj krajini“, 68.

²² Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 28.-29.

4.1. Vojni značaj Sinja

Prvi spomen sinjske tvrđave u srednjovjekovnim dokumentima spominje se 1341. godine te se navodi kao *castrum Fsini*, a nakon 1345. godine ugarsko-hrvatski kralj Ludovik daruje ga razbaštinjenom kninskom knezu Ivanu Nelipiću, koji će posjede oko Cetine držati sve do svoje smrti. Nakon osmanskog osvajanja Sinja, tvrđava postaje vojno uporište. Tu treba istaknuti vijest iz 1516. godine, kada se Sinj navodi kao središte nahije a spominje se kako tvrđavu čuvala mala posada od 50 vojnika. U opširnom defteru iz 1604. godine spominju se i imena dvaju pisara.²³ Nakon oslobođenja Klisa od osmanske vlasti, sinjska utvrda postaje najisturenija osmanska utvrda prema mletačkoj Dalmaciji, pa stoga dobiva i veći vojni značaj. Čelebija navodi kako je Sinj tvrđava peterokutnog oblika, sa zapovjednikom i tri stotine vojnika. Iz njegova izvještaja saznajemo i kako se u tvrđavi nalazila careva džamija (vjerojatno pregrađena nekadašnja crkva sv. Mihovila), skladište za žito te nekoliko skromnih kuća pokrivenih ševarom. Ističe kuće Mahmud-efendije i dizdara. Čelebija također opisuje i gradske zidine a navodi kako su dotrajale i ponegdje porušene.²⁴ Poslije Mehmed Ahmed-paša započinje s obnovom grada i gradskih bedema, a pisac navodi kako je „u roku od tri dana grad postao kao bijelo zrno bisera“.²⁵ Obnovljeni izgled tvrđave vidljiv je i na prvim likovnim prikazima sinjske tvrđave. Danas je poznato oko desetak likovnih prikaza sinjske tvrđave iz tog vremena, te još nekoliko s kraja 17. i početka 18. stoljeća. Dva najranija prikaza iz 1686. su posebno zanimljiva iz razloga što prikazuju i tvrđavu u njenom tlocrtu. Prikaze je izradio mletački javni inženjer Francesco Barbieri, a prikazuju širu okolicu sinjske tvrđave te tvrđavu u tlocrtu uz detaljna topografska objašnjenja. Na Barbierijevu tlocrtu uočljiva su tri nivoa utvrđenja a koja su prilagođena obrambenim tehnikama toga doba. Najviši dio utvrde smješten je na sjevernoj polovici i naziva se *castello*. Unutar zapadnog dijela dominira velika kružna kula s dva topa, a u istom pravokutnom prostoru nalazi se i skladište oružja. Cijelu gornju razinu tvrđave okružuje drugi nivo utvrđenja s ponekim građevinskim objektima: cisterna za vodu i guvernerova kuća. Ulaz u tvrđavu nalazio se na južnoj strani, a kako zaključuje A. Milošević „zapadni i južni bedem ovog dijela tvrđave ujedno je i njen vanjski bedem s nizom gušće raspoređenih objekata

23 Buzov, „Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj krajini“, 66.

24 Moaćanin, „Zagora u razdoblju osmansko turske vlasti: prema novim spoznajama iz povijesti Sinja i Cetinske krajine“, 54.-57.

25 Milošević, „Izgled i značaj sinjske tvrđave u prošlosti s posebnim osvrtom na tursko i mletačko razdoblje“, 224.

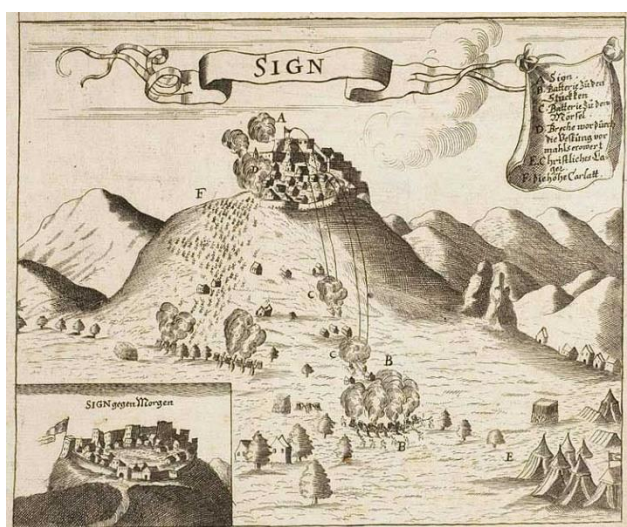
vojnog i stambenog karaktera“.²⁶ Na crtežu iz 1688. godine vidljivo je kako nema crkve u ovom dijelu utvrđenja koju bilježe svi kasniji prikazi Starog Grada, a nalazila se negdje između dizdareve kuće i bolnice. Također, na crtežu je znakom Y označeno mjesto odakle se govorila misa na otvorenom. Ovako utvrđen grad najvjerojatnije je dočekaio i 1715. godinu u kojoj su Osmanlije ponovno pokušali vratiti Sinj. Neposredno prije 1715., tvrđava je nakon potresa iz 1709. godine obnovljena materijalom koji je preostao od trk dovršene crkve na trgu.²⁷ Sredinom 18. stoljeća, utvrda se već prikazuje kao ruševna i dotrajala, a definitivno je tomu doprinio i razoran potres 1769. godine. Kao gradsko utvrđenje, kasnije je služila novosagrađena utvrda Kamičak, djelo lokalnih graditelja Ignacija Macanovića i Jakova Cincidele. Radi se o tada suvremenom fortifikacijskom sistemu zvjezdolikog bastiona, a sama utvrda spojena je s vojnim kompleksom Kvartiri.²⁸ Prema jednom opisu iz 1620. godine Sinj je izgledao ovako: „*Sinj je dobro utvrđen grad, veći od Korčule, većinom nenastanjen, ima podgrađe koje zajedno sa gradom može imati oko 100 kuća. Na sjeveru, na udaljenosti od jedne milje, ima jedna rijeka. Ima svega oko 150 ljudi, od kojih neki stanuju u gradu, a neki na selima; ima jedan artiljerijski top, dva mala topa za kamen i 1 ili 2 topa. Udaljen je od Splita oko 15 milja.*“²⁹

26 Milošević, „Izgled i značaj sinjske tvrđave u prošlosti s posebnim osvrtom na tursko i mletačko razdoblje“, 225.

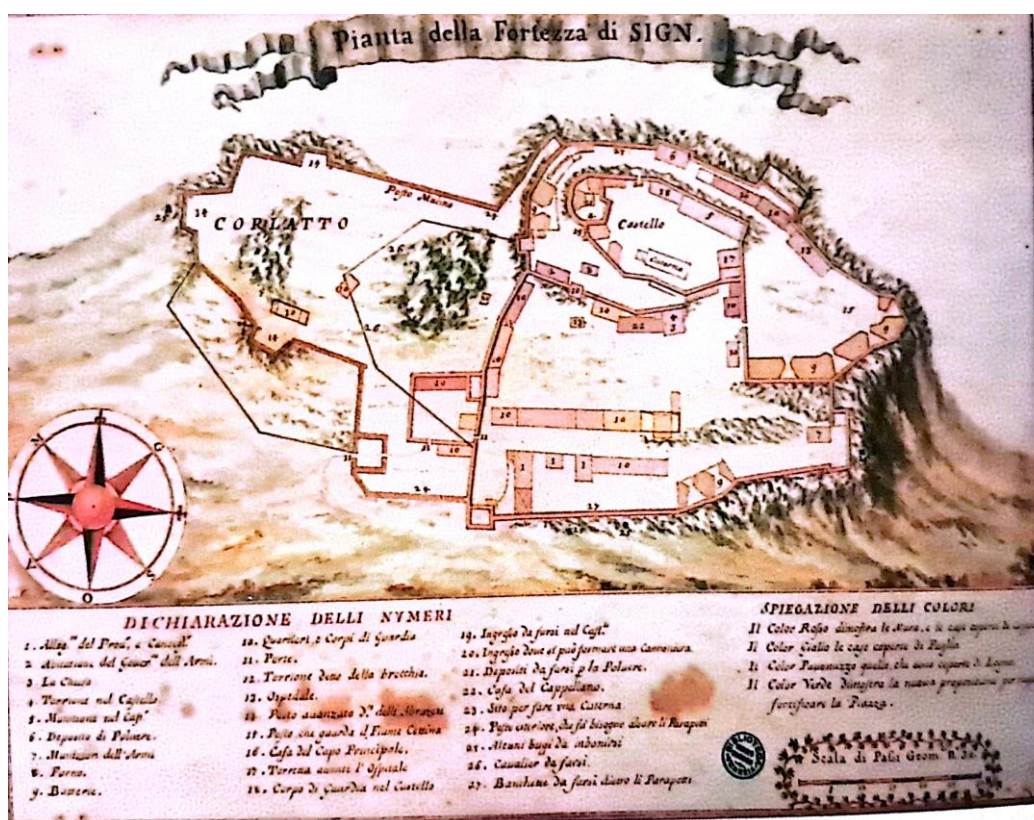
27 Soldo, Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, 43.

28 Milošević, „Izgled i značaj sinjske tvrđave u prošlosti s posebnim osvrtom na tursko i mletačko razdoblje“, 225.

29 Spaho, „Grad Sinj u turskoj vlasti“, 60.

Slika 1. Oslobođenje Sinja 1686.

Slika 2. Giuseppe Juster, Tlocrt sinjskog Grada početkom 18.st, Biblioteka Muzeja Correr, Venecija

5. OSLOBAĐANJE SINJA U PRVOM MOREJSKOM RATU

U jeku Kandijskog rata, godine 1648. godine, Mlečani Osmanlijama preotimaju važno uporište Klis. Ovaj potez je nagovijestio stalna pomicanja mletačke granice prema hrvatskom zaleđu, koja će biti učvršćena odredbama Mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Godine 1686. i Sinj dolazi u mletačke ruke nakon čega preuzima ulogu pogranične utvrde, a nakon spomenutog mira u tzv. *novu stečevinu* ulazi i Knin, Vrlika, Vrgorac, Gabela, Herceg Novi i Risan u Boki. Dakle, nakon 1701. godine, nova granična crta između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike išla je linijom od Knina preko Sinja te dalje na Zadvarje i Vrgorac (*Linea Grimani*). Kako je već spomenuto u radu, osmanska Cetinska krajina djelovala je po principu vojne, granične pokrajine čiji su zemljoposjednici bili nositelji oružane, napadačke sile. Velik dio stanovnika ovog kraja s vremenom se počeo buniti protiv osmanske vlasti, što je rezultiralo približavanjem mletačkoj vojsci i sve češćim napadima na sinjskom području. Ti su napadi lokanih ljudi uzdrmali ionako nestabilnu osmansku upravu, a bili su podržani od strane Mlečana koji su puk najviše pridobivali na račun zajedničke, kršćanske vjere.³⁰ Oslobađanje sinjske tvrđave bilo je važno, a sveukupno su poduzete tri opsade. Najprije je krajem lipnja 1684. godine manja skupina vojnika krajišnika pokušala izvući osmanske posadnike iz tvrđave, što je završilo neuspjehom. U kratkom vremenu su se glavari Janković i Smiljanić potužili općem providuru Pietru Valieru kako nije ostvarena prvotna zamisao zapovjednika Grimaldija o skorom oslobođenju sinjske tvrđave. Opći providur Valier ovako opisuje sinjsku tvrđavu, svjestan njene važnosti: „*tvrđava je utvrđena višim položajem, nego izgrađenim utvrdama. Položaj je veoma važan, jer ne samo što ima nadaleko pregled preko rijeke Cetine, nego i gospodari nad dolinom od trideset i više milja prostranoga i plodnog kraja.*“³¹ Sljedeća bitnija opsada zbila se 21. ožujka 1685. godine, kada je izvanredni providur Marino Michieli, sakupio domaću vojsku te iz Šibenika, preko Drniša upao na teritorij Cetinske krajine sa 7000 vojnika. Dio njih je uspio prijeći Cetinu a u okršaju s Osmanlijama stradala je kula Obrovac iznad Mostina (nešto sjevernije od današnjeg mosta na Hanu). No, mletački providur se pojavio u pomoć četama tek sedmi dan te je tako izigrao prvotni dogovor. Za to vrijeme bosanski je paša poslao pomoć osmanskoj posadi, i to 5 000 vojnika koji su praktički pokosili udružene lokalne i mletačke snage. Zbog neorganiziranosti i bezidejnosti opsade sinjske tvrđave, prilikom koje

30 <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/cetinjani-elitna-konjica-mletacke-vojske-273260>, pristupljeno 1. studenoga 2024.

31 Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.* 36.

je poginulo 200-tinjak mletačkih vojnika i krajišnika, izvanredni providur Valier je smijenjen s položaja. Posljedice ove opsade išle su sasvim u prilog Osmanlijama pod Sinjem koji su se još više učvrstili, a bosanski paša doveo je pritom u Cetinsku krajinu vojsku od 3000 konjanika i 2500 pješaka. Nemiri su nastavljeni na način da su osmanske čete stalno napadale iz Sinja prema Klisu i Zadvarju, dok su krajišnici uzvraćali upadima na njihovo područje, sve do Livna. Posljednja, ujedno i najbolje organizirana opsada Sinja odvila se 25. rujna 1686. godine. Novi mletački providur Girolamo Cornaro došao je na ideju osvajanja sinjske tvrđave nakon trajnog osiguranja Klisa ali i cijele srednje Dalmacije. U Solinu je dao okupiti vojsku od 2000 plaćenika, 1000 vojnika s galija, 600 konjanika i više od 3000 krajišnika. Netom prije nego je poslao vojsku, providur je preko izaslanika Petra Jakovljevića i Ivana Albertija zatražio sinjsku tvrđavu od zapovjednika Omer-age. Dana 19. rujna 1686. godine aga je providuru poslao negativan odgovor, nakon čega je uslijedilo slavno oslobađanje sinjske tvrđave od osmanske vlasti. Čak četiri dana trajala je opsada tvrđave, pa su 28. rujna krajišnici uspjeli prodrijeti u grad. Zaboravljeni od strane hercegovačkog paše, turska se posada naposljetku predala. Providur je potom u svom izvještaju pohvalio mnoge koji su se žrtvovali za oslobođenje Sinja, te ih je „obdario prstenjem i medaljama“.³² Nakon oslobađenja tvrđave, potaknuta je obnova zidina i kuća u tvrđavi u kojoj je ostalo smješteno 150 vojnika, dok su podno tvrđave stacionirane dvije čete konjanika i tri pješaka. Nakon osvajanja Sinja, oslobođena je i utvrda Čačvina u triljskom kraju, čime su Mlečani zagospodarili i krajnjim istokom Cetinske krajine.³³ Očekivano, Osmanlije su pokušali vratiti sinjsku utvrdnu već u travnju iduće godine. Tom zgodom je bosanski paša Mehmed Atlagić okupio 4500 konjanika i 13000 pješaka te se preko Kamešnice spustio prema Sinjskom polju. Operacija je poduprta od strane Porte na način da je veliki vezir poslao Atlagiću „sedam deva natovarenih novcem za vojnike, a njemu, u ime sultana, haljinu od brokata i sablju optočenu draguljima“.³⁴ Dana 3. travnja podigao je 4000 šatora podno sinjske tvrđave kojom je upravljao njen prvi providur Antonio Bolani. Osmanlijska se vojska uzastopno pokušavala približiti zidinama što je hrabro odbijala sinjska tvrđava potpomognuta skradinskim vojnicima. Osmanlije su čak pokušali posebnim ljestvama prodrijeti na prve zidine tvrđave, nakon čega se opći providur uputio prema Sinju s čak 8000 vojnika sakupljenih iz raznih gradova Dalmacije. Izvori navode kako su Stojan Janković i don Ivan Filipović-Grčić teško oštetili neprijatelja, čiji je neuspjeh nagnao Mehmed-pašu Atlagića

32 Soldo, *Sinjska krajina u 17 i 18. stoljeću*, 25.

33 Vrgoč, *Pregled povijesti grada Trilja*, 48.

34 Belamarić, *Sinjska alka*, 82.

35 Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 38.-40.
36 Belamarić, *Sinjska alka*, 84.

16

6. MIGRACIJE U CETINSKU KRAJINU

Pojam migracija u najširem smislu označava pokretljivost stanovništva, a postoje unutarnje i vanjske migracije. Razlog migracija u ovom slučaju vezan je za osmansku praksu ponašanja prema kršćanima na osvojenim područjima. Dakako da je ona bila promjenjiva ovisno o mjestu i razdoblju u kojem se Carstvo nalazilo, no karakterizira ju umanjivanje značaja simbola kršćanstva, naravno i njihovih građevina te nezavidan položaj kršćana u društvu. Nakon oslobađanja dijela Cetinske krajine od Osmanlija, Mlečani su praktički pozvali kršćane s obližnjeg osmanskog teritorija da se presele, a poveznica koja je značila povjerenje bila je zajednička vjera. Mlečanima je trebalo stanovništvo koje će obrađivati napuštenu zemlju i obavljati krajišku vojnu službu, a izmoreno stanovništvo pod osmanskom vlašću prihvatilo je seobu na novo mjesto u potrazi za mirnijim životom. Valja razlikovati tri osnovna pravca seobi preko Cetine. To su spomenuti Ramski zbjeg 1687. godine, Velika seoba Hercegovaca 1694. te prodori Poljičana što se najviše osjetilo na triljskom području.

6.1. Stanje u Cetinskoj krajini početkom 17. stoljeća

U defteru iz 1604. godine, kojeg je dao napisati sultan Ahmed, upisano je stanovništvo kasabe Sinj i Cetina. Prema tim dostupnim podacima, Sinj je imao jednu mahaldu dok se druga u kojoj su boravili trgovci i obrtnici, nalazila u današnjem selu Lučane. Također, spominje se još jedna kasaba, Hrvace u kojima se nalazila Džamija Ferhat-paše, mekteba odnosno islamska škola te mahala džamije. Iako su u tom popisu spomenuta sva sela nahije Sinj, a od danas poznatih ne navode se: Potravlje, Satrić, Zelovo, Zasiok, Otok, Trilj, Čaporice, Turjaci, Gardun i Vojnić. Sinj i bliža okolica bili su naseljeni muslimanskim stanovništvom, koje se sastojalo od spahija, vojnika, obrtnika i trgovaca. Najveća koncentracija muslimanskog stanovništva bila je u selima Brnaze, Radošić, Košute, Suhač, Mrgude te Obrovac. Čifluci muslimana na sjeveru spominju se u Vučjoj Dragi te prema Visokoj. Živjelo je tu i kršćansko stanovništvo, a najveći udio zabilježen je u udaljenijim selima oko Trilja, oko Glavica te u prekocetinskim selima. Tako se mnogi spominju u Jelašici, Ovrli, Gali, Gljevu, Košutama, Vedrinama, Jabuci i Strmendocu.³⁷ Na drugoj strani Sinja, kršćani su bili najviše zastupljeni u selu Biteliću, u Dabru

37 Soldo, „Etničke promjene i migracije stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, 82.

i Laktacu, Vučipolju i Košutici te na Vrdovu. Nedaleko Bitelića postojalo je veliko selo s većinskim kršćanskim stanovništvom: Veseli Viločić ili Puzavica sa šest mlinova na Cetini i ispasištem Svinjari te selo Pećska. Kršćanske obitelji su posjedovale oranice no vrlo vjerojatno su obrađivale i zemlju spahija. U popisu stanovnika, navedena su četiri kneza koji su moguće bili vlaški poglavari: knez Marko u Malom Lučanu kod Gale, knez Radica i knez Pavko u selu Topračiću ispod Lučana te knez Vuko u Dobrom Polju kod Rude. Nije moguće sa sigurnošću odrediti kojem su obredu kršćanstva pripadali stanovnici popisani u defteru iz 1604. No, analizirajući imena koja se nalaze primjerice u Biteliću (Radivoje, Jovan, Miliša, Lazar, Dragiša) moguće je zaključiti kako je s te strane Cetine nalazilo stanovništvo pravoslavne vjeroispovijesti. U mnogim selima upisani su i stočari „nomadi“ od kojih se ubirala pristojba od ispaša a koji su boravili na livadama i ispasištima diljem Cetinske krajine.³⁸

38 Soldo, „Etničke promjene i migracije stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, 83.

6.2. Cetinska krajina u drugoj polovici 17. stoljeća

Iz popisa mletačkih općih providura moguće je rekonstruirati sliku stanovništva Cetinske krajine neposredno prije oslobođenja od osmanske vlasti. Na mletačkoj katastarskoj karti Sinja vidljiva je dizdareva kuća. Poznato je kako je opći providur Cornaro uz zemljišni posjed u Brnazama dao 1688. godine harambaši Vučkoviću i tamo smještenu veliku kuću dizdara Ahmed Sekalagića-Dizdarevića i kuće Husein Kadjića. Osim tih kuća dizdar je imao i kuću unutar zidina sinjske tvrđave, a na grafičkim prikazima je ucrtana i kuća Šain-age Mandića. Spomenuti aga je zajedno s bratom Resepom posjedovao veliku zemlju u Hrvacama i Obrovcu. Nasuprot tvrđave s južne strane Goručice, zapadno od dizdareve kule, nalazila se i kula Ahmed Čehaića a do njega nekog Bosatovića. U tvrđavi se još nalazila kuća zemljoposjednika Đakovića a opći providur Dolfín dao ju je 1692. godine harambaši Mili Pribanoviću. Kako doznajemo iz mletačkih spisa, većina kuća bila je na jugoistočnom dijelu današnjeg grada Sinja a tu se na mjestu današnjeg gradskog groblja nalazila i Hadži Hamzina džamija. Oko Kamička i na Žankovoj glavici nalazila se veća grupacija kuća i kula. U ovo vrijeme varoš, odnosno grad se nazivao Cetina i nije bio urbanistički oblikovan. Također, jedna je kula dijelom sačuvana u Milanovićevu oboru a pripadala je Muhamedu Kalazijiću. Kod mosta na potoku Pavijak nalazila se kuća Izmaila Čehajića a blizu Pavijaka stanovao je i Asan kalfa Tahić. Oko Žankove glavice prostirale su se zemlje muslimana Sultanovića, a na jugoistočnoj strani tvrđave Selim Palikuća uživao je 20 kanapa zemlje. oko Selimove varoške kuće prostirali su se i posjedi Alije Osmanagića, Huseina i Avde Karahodžića te već spomenutog Izmaila Čehajića. Uz tu skupinu s juga bila je kuća Kurtagića a sa zapada Muhameda Čelebi Karahodžića. Odmah pored spominju se imanja Palikuće, Karahodžića i Piskardića te zemlje Acalijića.³⁹ Dalje prema polju dizala se kuća Jehatovića te njive Hasana Bekirevića. Iznad potoka Goručice imanje i kulu posjedovao je Ahmed-spahija Sandžačević. Nešto dalje od Goručice bile su dvije kule, mlin, livade i deset kanapa oranica Ahmeda i Kanun-age Čaića. U Sinju je živio Hasan Saranović koji se nakon oslobođenja Sinja sklonio u Uskoplje, a njegovu je zemlju kasnije dobio Mate Škaričić.⁴⁰

Kako je već opisano u radu, Sinj je oslobođen osmanske vlasti u rujnu 1686. godine, postavši tako jakom predstražom Klisu. Opustošeni i slabo naseljenu Cetinsku krajinu naseljavali su

39 Soldo, „Etničke promjene i migracije stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, 85.
40 Isto, 85.-86.

stanovnici koji su migrirali u tri smjera: iz Bosne, Hercegovine i Poljica u Dalmaciji. Svi su imali isti ili sličan razlog seobe, a to je vjerska nesnošljivost u krajevima iz kojih dolaze koja je dakako bila potpirena strahom od spahija. Najmasovnija takva seoba odvila se u listopadu 1687. godine kada je puk Rame, Kupresa, Glamoča, Duvna, Rakitna i Doljana predvođen franjevcima došao u Cetinsku krajinu. Mlečani su pridobili izmučeno stanovništvo na osnovu iste vjere, a sigurnost je odavala i prijašnja bliskost ramskih franjevac a s dalmatinskim franjevačkim samostanima. Uz to, makarski biskupi su vodili brigu za kršćane koje su pastorizirali ramski fratri.⁴¹ Ramski samostan je stradao u osmanskim pustošenjima, a kako navodi fratar Filipović, Stojan Janković dođe s vojskom k samostanu svetog Petra na Šćitu. „*Fratri su se morali za uvijek pozdraviti sa svojom zemljom, svojom postojbinom, svojom crkvom i namastirom svojim, koji baš tada bijahu dogotovili najvećom mukom i velikim troškovima...*“⁴² Antonio Zeno u pismu Senatu (27. listopada 1687. godine) kazuje kako su mu se požalili franjevci „*samostana sv. Petra u Rami koji ne mogu više podnositi barbarske postupke i neprekidne zulume*“ i koji su ga zamolili za vojničku pratnju. Zeno im je poslao jedinicu od četiri tisuće vojnika (Morlaka) koji su nanijeli štetu turskim posadama smještenim u okolici Rame na način da su zapalili skladišta i pokrali stoku kako bi im smanjili opskrbu pred nadolazeću zimu. Zapovjednik isto tako navodi da su „*fratri ponijeli sa sobom najglavnije stvari iz samostana, ali samostan su zajedno s hranom voljeli predati ognju i prije polaska vidjeti uništen, nego ga ostaviti obijesti i poruzi barbara.*“⁴³ Fra Ivan Marković nemili događaj stradanja ramskog samostana rezimira ovako: „*Gvardijanu otcu fra Stjepanu Matiću puca srdce od žalosti. Muči ga misao da će turska obiest poganiti onu svetu crkvu, onaj krasni namastir, pa se vraća natrag, te uzevši s ognjišta goruću glavnju, uzpe se uza stube, i zapožari krov obiju velikih sgrada... U jedan Božji čas zasuklja k nebu gusti crni dim, a za njim buknuše u zrak stupovi rumena plamena. Gvardijana Matića obuze sjeta, pamet mu se prevrnu, poludi. Valjalo je da ga svežu; i vezana dovedoše ga pod Sinj. O potonjem njegovu udesu ništa se ne zna.*“⁴⁴ nakon toga, ramski fratri su stigli u Split gdje im je dodijeljena stara benediktinska opatija na Sustipanu. Iako su se ondje dobro smjestili, franjevcima je pastoralna odgovornost nalogala povratak puku kojeg su doveli iz Bosne. Teško je odrediti točan broj iseljenog stanovništva iz Rame, jer Zeno u svojem izvještaju Senatu spominje samo „mnoge obitelji“. Seoba je serdarima omogućila bogat plijen,

41 Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 41.

42 Belamarić, *Sinjska alka*, 86.

43 Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 42.

44 Belamarić, *Sinjska alka*, 87.

a Mlečanima vojnike krajišnike koji su uz vojnu službu, obrađivali i zemlju koja im je dodijeljena.⁴⁵

Poslije odlaska osmanske vlasti, područje Cetinske krajine je ostalo opustošeno stanovništvom ali i stambenim objektima. Jedna od glavnih mletačkih ciljeva u ovom razdoblju bilo je dovođenje stanovništva s teritorija Osmanskog Carstva na krajiška područja, kakav je bio i dio Cetinske krajine. Uz to, Mlečani su nakon osvajanja Sinja vojnim upadima htjeli odvratiti osmansku vojsku od napada prema Neretvi ili iz Imotskog prema Primorju. Navedeni prijelaz stanovništva iz Rame, poznat kao „Ramski zbjeg“ odvio se tijekom 1687. godine, a osim stanovništva Rame uključivao je i stanovništvo cjelokupnog područja kojeg su pastorizirali fratri toga samostana tj. Livno, Duvno, Drežnicu, Kupres, Glamoč i Uskoplje. Prema izvještaju Antonia Zena, ta seoba dovela je u Cetinsku krajinu preko 500 osoba sposobnih za vojnu službu i 150 konjanika. Poslije toga, seobe su se odvijale u valovima. U Arhivu franjevačkog samostana u Sinju sačuvana je naredba općeg providura Cornara da se popišu svi koji su prešli s osmanskog na mletački teritorij a da se utvrdi njihova dob i mjesto gdje će živjeti. Nažalost, popis do današnjih dana nije sačuvan no naredba vjerno svjedoči njegovo postojanje. Prema podacima dostupnim iz matica sinjske župe 1699. -1729. godine, iz Rame su doselile sljedeće obitelji: u gradu Sinju Matić, Franković, Nikolić, Rajčević, Radojević, Beratović, u Lučanima Đipalo, Vučemilo, Batarello, Stupalo, u Brnazima Vukasović, Malbašić i Marić. Kako Soldo navodi, u Vojniću bi mogli biti Gabričevići, u Zagori Bikići, Bulajić i Žuljević u Hrvacama. Netom prije ramske seobe, opći providur Cornaro nagradio je one koji su se istaknuli u oslobođenju Sinja, a pojedincima je dodijelio i do 1300 kanapa zemlje. U tim redovima bili su: Despotović-Caralipeo iz Omiša, Antonio Faustiniani, Francesco M. Ugolini, Vinko Dumanić, splitska obitelj Marchi, Catonari, Cambi, Pisenti, Canagetti, Cavagini, Barbieri, Sartori i drugi. Iako su dobili veće posjede, nijedna od ovih obitelji nije se trajno naselila u sinjskoj okolini. Oni koji su ostali boraviti pod sinjskom tvrđavom bili su Bareze i obitelj Dalbello. Godine 1686. imenovan je i upravitelj, Nikola Michieli, čija je zadaća bila organiziranje naseljavanja u Cetinskoj krajini, stvaranje krajiške skupine, popisivanje stanovništva i njihovo prilagođavanje vojnoj službi.

Prije ramske seobe, upadali su pojedinci iz Livna i Duvna, među kojima se spominju Franjo Mačukat, Jure Porče te Marko Zlatarić. Prva poznata investitura pribjezima je ona iz ožujka 1688. godine a kojom se braći Miji, Pavlu i Tadiji Vučkoviću daje kula, kuća i sto kanapa

45 Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 46.

zemlje u Brnazima. Iz izvora doznajemo kako je njihova grupa brojila 45 osoba. Zajedno s njima, došli su i Bilandžići koji su najprije naselili Dicmo, kasnije i Maljkovo. Među tim prvim doseljenicima bili su i braća Pavao, Božo i Grgur Milanović koji su sa sobom doveli čak 27 obitelji. Milanović je dobio zemlju, kulu i kuće podno sinjske tvrđave. Nadalje, obitelji harambaše Nikole Jankovića (Žanka), Petra Krilića i Andrije Dragaševića smjestile su se na takozvanoj Žankovoj glavici. One su stigle prije 16. prosinca 1687, a odmah po dolasku potvrđena im je zemlja. Prema podacima sinjskih matica, Žankovići su došli iz Duvna a Dragaši iz Livna. Harambaša Marko Mastelić iz Livna stigao je u Brnaze s 24 obitelji u kojima je bilo 160 članova. Ovi doseljenici smjestili su se oko Mandačeve glavice, a kasnije su pripadali banderiji Tadije Vučkovića. U prvim mjesecima 1688. godine iz Rame dolazi harambaša Jure Radanović koji dobiva zemlje u Bajagiću od rijeke Cetine do vrha Prologa te kulu na Hanu. Uz to je dobio i zemlju *fratarku* (zemlja u Čitluku koja je prvotno bila predviđena za gradnju samostana) koju je obrađivao do smrti. Iz Duvna dolazi Jerko Božinović koji se s 10 obitelji smjestio u Hrvacama, a sam Jerko dobio je kuću osmanskog age. Tomaševići i Budimiri dobili su zajedničku zemlju u Vučkovićima, no nedovoljnu za život pa su prvi našli rješenje u Gali a drugi u Maljkovu. Ljudi harambaše Jadrijevića iz Livna smjestili su se u Glavicama, a Pavla Bogdanovića u Čurlinima. Obojica harambaša nisu dobili dovoljno zemlje u Glavicama, pa su im dodijeljeni i posjedi u selima Gali i Gljevu. Što se tiče Hrvaca, tu je harambaša Mijo Mušterić doveo 24 obitelji. Serdar Mate Bebić doveo je isto tako u Hrvace 12 obitelji s oko 100 članova među kojima su, kako Soldo pretpostavlja, mogli biti Cvitkovići i Doljanini. Harambaša Dmitar Božinović iz Duvna došao je s 25 obitelji i naselio ih zapadno od Mušterića prema Pliševici. Petar Cvitko Malovan doveo je 13 obitelji a naselili su područje između sela Bitelić i planine Prolog. U Hrvace je također došao Petar Kekezović s 20 osoba u obitelji. U Bitelić su se doselile obitelji pod vodstvom harambaše Vukadina Lalkovića. U Malom Ruminu nastanio se Jadre Branković iz Bosne, a ispod Grudine i Vrdola u Biteliću zemlju je dobila obitelj Šimuna Jukića.⁴⁶

U Turjacima se smjestio Marijan Križanović iz Duvna. Harambaša Jure Doturović dovodi sa 30 obitelji u Turjake a u kojima je sveukupno bilo 200 članova. Njemu su 22. prosinca 1689. godine potvrđene zemlje od Košuta do Brnaza. U Košutama se smjestio harambaša Nikola Druljinović sa ukupno 30 obitelji, a zemlju u istom selu dobio je i Mate Cavalić koji se tu nije nastanio. Harambaša Petar Đipalo iz Ravna dobio je u dolini Lučana posjede za svoje 23

46 Soldo, „Etničke promjene i migracije stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, 96.

obitelji. Njegov rođak Vid dobio je posjede i iznad Lučana, prema Zelovu u Vaserić polju. U Dicmo je brojne obitelji doveo Šimun Jukić. Dakle, do kraja 1689. godine, bile su naseljene zemlje blizu Sinja, u Lučanima, Hrvacama, Biteliću, Glavicama, Brnazama, Turjacima i Košutama. Prema podacima investitura, može se utvrditi kako je došlo oko 352 obitelji, a prema Soldinom izračunu, oko 3800 osoba. Za ostala danas poznata sela Cetinske krajine u tom razdoblju nisu izdane investiture, što ne isključuje mogućnost da su i ona bila naseljena novim stanovništvom.⁴⁷

Što se tiče doseljavanja Poljičana, vojnici krajišnici Poljičke republike već su i vrijeme Prvog morejskog rata obavljali vojnu službu, a nakon sudjelovanja u osvajanju sinjske tvrđave, krenuli su s naseljavanjem triljske okolice. Godine 1691. dosta obitelji se doselilo otud, a kao vođe spominju se kapetan Stjepan Stazić iz Donjeg Doca i harambaša Mate Žuljević. Vojvoda Stazić dobio je zemlje u Gardunu, Krivači, Vedrinama i u Docu na Cetini kod Trilja dok je Mate Žuljević naselio Krivaču, Gardun i Čaporice. Petar Pezeljević spominje se u Gardunu i Vedrianama, Jure Roguljić u Gardunu, dok se banderija Jure Jurčevića formirala oko Čačvine. Također, područje oko Čačvine naseljavaju i doseljenici iz Rakitna tijekom seoba 1694. godine.⁴⁸

⁴⁷ Isto, 97.

⁴⁸ Isto, 102.

7. DRUGI MOREJSKI RAT

Petnaest godina nakon mira u Srijemskim Karlovcima, izbio je novi rat kojim su Osmanlije pokušali vratiti izgubljene posjede. Napadom turske vojske na mletačke posjede u Grčkoj, započeo je Drugi morejski rat, u historiografiji poznat i kao Mali ili Sinjski rat (1714.-1718. godine).⁴⁹ Novim turskim prodorima, narušen je mir i u Cetinskoj krajini. Prema izvještaju o. P. Filipovića, sinjski providur Balbi stavio je u stanje pripravnosti sve banderije čim je doznao za novi rat. Kako je rat imao i vjersko obilježje, odnosno vođen je protiv nevjernika, narod je obuzeo zanos i želja za obranom od druge vjere. Pojavila se želja za junaštvom, a bitno je naglasiti kako je narod u ovom ratu vidio i priliku za stjecanjem nove obradive zemlje s obzirom na dotadašnje materijalne teškoće. Uz pomoć krajišnika, Balbi je zauzeo most na Cetini (Hanu), a među prvim junacima spominju se Filip Lovrić Dugi i sin mu Grgur te Antun Grabovac. Uz pomoć još nekih hrabrih krajišnika, pale su i kule u Gardunu i Čačvini čiji će kaštelan kasnije postati Antun Grabovac.⁵⁰ No, već u ljeto 1715. na Kupresu se okuplja raznolika turska vojska (oko 60 000 vojnika) predvođena seraskerom Mustafom-pašom Čelićem. Turci su započeli s prodorom u Cetinsku krajinu 23. srpnja 1715. godine, a utaborili su se na Hanu odakle su dalje pustošili obližnja mjesta.⁵¹ U jednom takvom napadu, stradao je i Otok, čijih 140 branitelja nije uspjelo izdržati pred osmanskom navalom. U dnevniku sinjskog providura Juraja Balbija opisani su dani kolovoza 1715., gdje se među ostalim, navodi i kako je harambaša Odrlijin iz Košuta sudjelovao u obrani Otoka:

„Dana 25. istog (srpnja, 1715.) veliki odred turskog pješništva i konjaništva uputio se je i napao s dvije strane selo Otok gdje je u dugoj i hrabroj borbi neprijateljska vojska savladala 40 seljana koji su se pokušali povući na otočić nazvan Mali otok na koji su se sklonile njihove obitelji i gdje se nalazio harambaša Odrlijin s ljudima iz svog barjaka i seljani Brodarića, njih 70. Zla kob je htjela da su mnogi, prevozeći se na otočić, poginuli u lađama pod žestokom vatrom neprijateljskih pušaka fitiljača. Zagospodarivši tim lađama, Turci su zatim napali otočić i pritom savladali u petom naletu hrabre branitelje, ne mareći za brojne gubitke svojih ljudi – preko tisuću palih pod snagom ognja i mača ili utopljenih u rijeci, oduzevši svakome od

49 Bekavac, *Sinjska alka 1715.-1715.*, 50.

50 Soldo, „Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom“, 143.

51 Vrgoč, *Sinj - pregled povijesti*, 74.-75.

njih život, osim malobrojnima koji su imali sreću spasiti se bijegom, a žene i djecu, u broju oko pet stotina, pretvorili u roblje.“⁵²

Dana 8. kolovoza uništena je Sinjska varoš, stara gradska jezgra, te je zapaljena crkva sv. Marije i crkva sv. Frane. Oko sedamsto branitelja povuklo se u Sinjsku tvrđavu, a bodreni don Ivanom Filipovićem Grčićem i fra Pavlom Vučkovićem, pružali su otpor nadmoćnoj turskoj sili. Posada tvrđave sastavljena od 800 mletačkih profesionalnih vojnika, potpomognuta je s oko 150 Cetinjana, a za moral posade veliku je ulogu igrala uvjerenost u pomoć Djevice Marije čiju su sliku postavili u tvrđavnoj crkvi sv. Mihovila.⁵³ Zahvaljujući dobroj pripremi Angela Ema, tvrđava je bila dobro opremljena, a uz vojnike su se našli i don Ivan Filipović-Grčić te devet franjevac od kojih su fra Pavao Vučković, fra Stjepan Batarelović-Varešanin i fra Nikola Brčić sudjelovali u borbama. Opsada Sinja trajala je od 7. do 14. kolovoza 1715. a vojnici predvođeni providurom Zorzijem Balbijem pružali su otpor nadljudskim snagama. O tim događajima svjedoči tzv. Dnevnik turske opsade Sinja započete 23. srpnja 1715. godine, odnosno *Giornale del blocco et assedio de' Turchi alla fortezza di Sign ch' incomincioli 23 luglio 1715*. Donosim nekoliko dijelova iz dnevnika:

„ Na 8. dakle neprijatelj mnogim metanjima pozdravi tvrđavu, a ni ona nije oklievala da mu odvрати, prosuvši ma nj žestoku vatru, te iz prvih hitaca ušutka mu onaj top od 20; čim dade mu na znanje kakovi junaci nju brane. Rečenog dana izgorje varoš, izim nekoliko tvrdih kuća, u koje se smjestiše mnogi neprijatelji; ter iz barbarezkih pušaka mećući se na branitelje kad bi u gradu s jednog na drugo mjesto prelazili, odbijahu ih od zidova. Mnogi pogiboše od njihovih hitaca. Izgorješe taj dan također dvie crkve (Gospina i sv. Frane); s česa, od žalosti proplakaše svi vjernici. “

Na 10., 11., 12. i 13. neprijatelje svejednako nastavio grad biti, kao što je rečeno, iz lubarada i topova, i toliki nam kvar učini da ni sam vladin predstavnik nije mogao naći zaklona, odakle bi sigurno mogao izdavati potrebite naredbe. Grad, jur preoštećen, budući u krajnju nevolju zapao i bio izprobijan ne samo unutar nego i s dvora, dotle da zidovi, što ga za 430 koraka opasavahu, bijahu ispucali, i od svih strana valjalo je da se sruše i otvore široku lazu neprijatelju. Naš zapovjednik vidio je da će dušmanin već udariti na juriš; pa je dao shodne naredbe kako ga treba dočekati. Čemu se bilo nadati, do se izkoli. U praskozorje dana

52 Dukić, Marić, *Mala povijest Košuta*, 29-30.

53 Rimac, Dukić, *Opsada sinjskog Grada – Assedio dela Piazza di Sinj*, 18.-72., Rimac, Dukić, „Izvještaj Zorzija Balba o opsadi Sinja 1715. godine“, 167.-181.

četrnaestoga navali na nas neizbrojeno mnoštvo pješaka, a za plećima im bijahu konjici i čete od pričuve da prilete gdje bi bila potreba. Najveća sila bješe naperena suproč korlatu novom i staromu, i kroz malo časa neprijatelji se toliko naprieda pomakoše, te zasadiše svoje barjake blizu zidova novog korlata, i kukama se uhvatiše obkolja da kule koce. Mi međutim ne stajismo prekrštenih ruku, nego na nj oborismo živu vatru svake vrste, i mnoštvo ih se svaljivaše na zemlju, žrtve našeg gnjeva. Ovo silno jurišanje trajalo je više od tri sahata; ali je navalu uvijek odbijala ova junačka posada, koju je kriečila božanska pomoć, a hrabrilu je poticanje vitežkih zapovjednika. Napokon, Turci stanu bježati bez obzira, ne mogavši njihovi paše golim sabljama u ruci nagnati ih da napried srću na očitu pogibao; pa se ne htjedoše ni u logor povući, nego, na buljuke, pobjegoše preko Cetine.

Serašćer, obznanjen o neuspjehu, dade na svu prešu bubnjati na izkup; i pošto bješe sabrao vojsku, mi vas cieli dan mišljismo, da de na nas iznova i žešće udariti. Ali se u tome prevarismo; jer u noći između 14. i 15. kad je osvićao dan naše Zaštitnice, na nebo uznesene, tiše tiše on diže svoje topove i vrati se sa svom vojskom u Livno; - a mi ostadosmo oslobođeni od obsade: premda žalostni za gubitkom tolikih naših vriednih časnika i vojnika. Neprijatelji međutim odoše pokunjeni, jer njihova vojska, odtad se spusti u Cetinu dokle uzmače. Izgubi više od deset tisuća ljudi, između kojih vrlo mnoge visoke časnike. O našim mogu reći, da prvi što je zaslužio častan spomen jest naš uvijek slavni predstavnik, koga je iver u oko ranio; pa ni još nije od toga ozdravio. Hrabri pukovnik Sentiler bi ubijen iz mušketa, a isto tako gospodin inženjir D' Andres, i poručnik kapelata Šurić, i njegov drugi fra Stjepan, kapelan presvietlog gospod. Providura. Ova dvojica, izloživši se pogibelji, jednakom smrću pogiboše. Glavni stražmeštar tvrđe Marescaldi bi ranjen od pucarke. Bijahu također teško ranjena četiri poručnika. K tomu pogibe 35 vojnika, a 46 ih bi ranjeno. Drugom se slavom dušmanin ne može podičiti.⁵⁴

Iako su Osmanlije računali na lagan prolaz kod Sinja, to se nije dogodilo. Njihove redove zahvatio je nemir, a uz lošu logistiku (nestašica hrane, nedostatak topova) i pojavu srdobolje, osvajanje sinjske tvrđave nije bilo moguće. Uvjereni u nebesku pomoć njihove Zaštitnice, časnici iz redova posade prikupili su novac za izradu zlatne krune kojom su okrunili sliku Majke od Milosti koju su donijeli iz Rame, a čiji se blagdan (15. kolovoza) obilježava kao dan grada Sinja.⁵⁵ Ipak, oslobođenjem Sinja nije prestala opasnost od Osmanlija. U svrhu obrane od mogućih napada, providur Angelo Emo je od 28. travnja 1716. naredio da dvije čete pješaka

⁵⁴ Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 56.

⁵⁵ Vrgoč, *Sinj-pregled povijesti*, 77.

neprestano obilaze sela. Tom prigodom obnovljena je i služba pandura u Cetinskoj krajini, a Antun Grabovac izabrao je 50 sposobnih ljudi koji su morali prisegnuti na vjernost providuru. Tim kompanijama upravljali su Grabovac i Strmić, a držale su stražu na Prologu, Visokoj i Trilju. U nastavku rata Cetinjani su se istaknuli junačkom borbom pa je tako velik broj krajišnika sudjelovao u Mocenigovoj ekspediciji oslobođenja Imotskog 1717. godine koja je krenula upravo iz logora u Trilju (Imotski je oslobođen 2. kolovoza). Prilikom izbavljanja imotske tvrđave iz turskih ruku, Antun Grabovac se još jednom pokazao kao vjeran i častan vojnik, te je potom postavljen za kaštelana triljske utvrde Čačvine koja je isto tako oslobođena osmanske vlasti.⁵⁶ Cetinski vitezovi su ovim pothvatima i snažnom obranom od Osmanlija ostali upamćeni u povijesti, a o lokalnim junacima nastale su brojne legende i pjesme. Kako bi proslavili oslobođenje, dana 15. lipnja 1718. godine splitski nadbiskup Stjepan Cupilli došao je iz Garduna u Čačvinu, gdje ga je dočekaao kaštelan Grabovac. Nadbiskup je prilikom služenja mise pohvalio kršćane koji su se branili od Turaka, te izrazio želju za gradnju mjesne crkve koja će biti posvećena sv. Anđelima Čuvarima.⁵⁷ Čačvina je, kao i cijeli triljski kraj, pripala mletačkim vlastima nakon 1718. godine. Kasnije je guvernadur tvrđave bio Grgur Cambi, a nakon 1753. godine kapetanom je imenovan Ivan Marija della Coste.⁵⁸ Inače, Drugi morejski, odnosno Sinjski rat završio je sklapanjem mira u Požarevcu 21. srpnja 1718. između Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog carstva. Venecija je morala Turcima ustupiti Moreju i dubrovačko zaleđe, dok se u Dalmaciji mletački posjed proširio na Imotski i cijelu Cetinsku krajinu uključujući i triljska sela. Tzv. Linea Mocenigo (*acquisto novissimo* to jest najnovija stečevina) slijedila je greben planina Kamešnice i Dinare. Uz to, mirom su Habsburgovci dobili Banat, zapadnu Vlašku, sjevernu Srbiju, Srijem, Pounje s gradovima Dubicom, Bosanskim Novim i Kostajnicom. Dubrovačka Republika uspjela je potvrditi odredbu razgraničenja s Mlečanima određenu još mirom u Srijemskim Karlovcima, čime je u Osmansko Carstvo ušla zona Kleka i Sutorine te je pritom teritorij Dubrovačke Republike bio razdvojen od teritorija Mletačke Republike.⁵⁹ Iz 1773. godine postoji opširna obavijest Grgura Stratica za općeg providura Paola Boldu, u kojoj donosi detalje o pojedinim pokrajinama. Za Sinjsku krajinu, Stratico navodi sljedeće: „*bila je duga od istoka do zapada oko 38 milja, a široka od juga do sjevera 25 milja. U njoj je bilo 63 sela sa 23 420 duša od kojih 4 372*

56 Soldo, „Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom“, 151.

57 Soldo, „Čačvina (kratki povijesni pregled)“, 219.

58 Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 46.

59 Bekavac, *Sinjska alka 1715.-2015.*, 60.

sposobnih za vojsku.“⁶⁰ Jedna od najvažnijih nedoumica što se tiče opsade Sinja iz 1715. jest broj osmanskih vojnika koji su napadali istu. Pretpostavlja se kako su Mlečani, u svrhu veličanja pobjede, uvećavali podatke. Kako spominje jedan mletački izvor, na Sinjski kraj se 1715. obušila vojska od 76 000 vojnika. Drugi pak izvor navodi vojsku od 60 000 vojnika, sastavljenu od Tatara, Turaka Turudija, rumelijskih Turaka, Turaka iz Bosne i Hercegovine te Albanije i Crne Gore. S druge strane, postoje i osmanski izvori koji negiraju ovoliki broj vojnika. Radi se o fermanu i defteru koji se danas nalaze u Arhivu Predsjedništva turske vlade u Istanbulu. Prema tim izvorima, Dalmaciju je napalo najviše 10 000 Tatara uz 15 000 vojnika koji su bili pod zapovjedništvom Mustafe – paše Čelića. No, tomu treba nadodati i trupe iz Bosanskog ejaleta, kojih je bilo oko 16 000.⁶¹

⁶⁰ Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 39.-45.

⁶¹ Milošević, *Osini (um) – Asinio – Sign – Sinj: povijesne slike sinjskog Grada*, 105.-106.,

8. DEMOGRAFSKO OŽIVLJAVANJE NAKON 1715. GODINE

Nakon Malog ili Sinjskog rata iz 1715., opći providur Pietro Vendramin naložio je da mjernik Alessandro Alberghetti izmjeri zemlje te da uz to popiše stanovništvo Cetinske krajine po zasebnim banderijama. U tom je spisu Vendramin ponovio stara pravila izdata za dijeljenje zemlje: dva kanpa po glavi, dok su serdari dobivali po 20 kanapa zbog službe, harambaše 10, alfiri 4, te čauši po 2 kanpa. Kako nema sačuvanih župnih matica iz ovog razdoblja, prema popisu iz 1725. da se približno odrediti slika stanovništva te sela po banderijama. Radi preglednosti podataka, popis sela i prezimena koja su popisana u istima od 1725.-1729. donosim na sljedeći način:

Banderija Ivana Filipovića

Obitelji: Medvid, Janković, Marković reč. Šimleša, Borković, Aksamović, Stanić. Radinović reč. Gavran, Lovrić, Tadić, Jurela, Janković, Bilinović, Abram-Vuletić, Šarić-Sava, Buljević, Matić, Vuletić reč. Šimac, Trboglav, Grabovac reč. Janjetić, Čauš, Marković reč. Šilan, Petrović-Milić, Janković, Filipović, Čorić, Čosić, Smolić, Klepić, Perić reč. Babeg, Bulj, Pivčević Alessio i Menoni, Marković, Kvićević, Andrijašević reč. Grgić, Cvitić, Radanović, Barać, Delonga, Panzić, Dojas, Krivić, Gulić, Perić-Zagorac, Vujević, Bošković, Roberti, Mikulić, Barić, Smolić.

Banderija Jadrijević

Obitelji: Jadrijević, Vidurinović, Kalamenorić, Latinčević, Romac, Poljak, Perić, Borosić, Šimić, Maras, Mamusić, Masnić, Manienčić, Lalić, Šabić, Jurić, Čauš, Jenjić, Vuković, Brandus, Modrić, Vučinović, Šimić, Dinarina, Penjaković, Anušić, Ljubičić, Juričević, Božić, Kučuk, Romčević, Kević, Jenjić, Milanović, Suša, Zorić, Jelinčić, Atlagić, Ivačić.

Banderija Žanko

Obitelji: Žanko, Milanović, Gakić, Žanković, Efendić, Tendžera, Smoljić, Bužančić, Šimić reč. Stonosic, Grgić, Runjić, Bilanova, Gorin, Atlagić, Kasapović, Ljubičić, Pepić, Baraković, Dragašević, Misurić, Šimić, Barčić, Čulinović, Matić, Nedimić, Alfier Vrdoljak, Balajić,

Andrijašević, Cvrljev. Obitelji iz Italije: Barezza, Dalbello. Obitelj iz Makarske: Franić. Obitelj iz Splita: Krstulović.

Selo Bisko

Obitelji: Akrap, Bulat, Čehajić, Čurkušić, Dadić, Dadić Danolić, Dadić-Remić, Dadić-Ursić, Danolić-Dadić, Vrgoč, Janković-Rozgić, Pogačić -SučićSučić-Despotović, Sučić-Kontiće, Sučić-Lažić, Sučić-Lilkušić, Sučić-Miovilović, Sučić-Stipanović, Sučić-Bakušić, Sučić-Striko, Sučić-Tabak, Sučić-Akrapović, -Gačić, Sučić-Boris-Pogačić, Šurkalović, Terzijić, Šimundža.

Selo Gardun, Čaporice i okolna mjesta

Obitelji: Brahović, Bašić, Kievanović, Čović, Kavain, Kriović, Čotić, Dagelić, Grgić, Gabričević, Generalić, Jaračić, Mandić, Mariselić, Pavaković, Orlić, Pavić, Pavletić, Peselović, Roguljić, Stasić, Zdilar, Stipanović Skejić, Sarić, Stalinić, Saračić, Suković, Tiardović, Tomić, Vrdoljak, Vrlić, Bilić, Bašić, Jadrić, Mikasović, Žuljević, Zović, Žilić i Živaljić.

Banderija Odrljín

Obitelji: Batinić, Karnašić, Bakić, Čurčević, Dukić, Duka, Dianović, Čurčijić, Galesić, Grbišić, Leuter, Marasović, Marić, Mastelić, Mitrović, Odrljín, Mialović, Semić, Pranić, Sinosić, Silić, Sedlarović, Vuletić, Tripalović, Versić, Zirković, Zubaše (Zubac).

Selo Turjaci

Obitelji: Ančić. Budimir, Bilato, Čurčijić, Križanović, Kukavičić, Dotur, Duša, Jazičić, Jakić, Knežević, Lacić, Lipsević, Manoile, Miletić, Marković, Marinović, Mirčetić, Mitrović, Maleš, Mitrović reč. Deronja, Perković, Radonjić, Radaš, Šarac, Sitović, Varjača, Vlastelica.

Selo Grab

Obitelji: Bugarin, Gusić, Koprčina, Krištić, Lagator, Marijanović, Marković, Perković, Ratković-Barić, Samardžić, Bugarin, Bošnjak, Ćosić, Ratković, Šećer, Terzijić, Varenina, Varvodić, Tokić.

Selo Velić

Obitelji: Bešlić, Kozina, Kozlica, Maras, Marić, Pudar.

Selo Jabuka

Obitelji: Grubišić (Čabo), Jaković, Krce, Krka, Kutlešić, Beader, Sikirica, Varenina, Stanić.

Čačvina i Vrpolje

Obitelji: Bilonić, Lišnjić, Pavlović-Begovac, Burić, Dodig, Dragušica, Šušnjara, Žaper.

Selo Ugljane- banderija Slišković

Obitelji: Klarić, Slišković, Perković reč. Radmanović, Perković, Lončar, Babić, Ban, Bašić, Brnas, Bradarić, Brevulj, Čulić, Dražić, Gabrić, Gojun, Đale, Klarić, Kovačević Knezović, Marasović, Matić, Mikas, Mudnić, Pešo, Perkušić, Prančević, Pulje, Ruščić, Sikavica, Žale, Voloder, Radman-Slipac, Strukan, Vrcan, Vukan, Žeko

Selo Potravlje

Obitelji: Ajduk, Beuca, Babić, Bandić, Buovac, Bičić, Bubalova, Budić, Bešlić, Kunac, Kravić, Koić, Kudrić, Damjanović, Ercić, Glavinić, Glavurdić, Gasperović, Ljubišić, Đurišić, Knežević, Liović, Mandarelo, Majić, Maruničić, Marinović, Prološčić, Pečo, Pripuzić, Primorac, Perić, Raošević, Rosić, Rajčević, Saros, Sašuk, Tadić, Titlić, Vidošević, Cvitković.

Selo Maljkovo- banderija Vučković

Obitelji: Arbanas, Bilandžić, Budimir, Kovicija, Grubišić, Ivanović, Matić-Adžamija, Marasović, Milošević, Miačević, Paletilić, Vučković, Cavalić.

Selo Hrvace – banderija Cvitković

Obitelji: Armanda, Bilić, Buljac, Budimir, Barić, Brakus, Božinović, Babić, Bradarić, Banović Bošnjak, Cvitković, Kekezović, Crničević, Kodžoman, Krnjac, Delaš, Doljanin, Erak, Flakić, Guberac, Jurašević, Ivković, Gelmis, Ivić, Janković, Knežević, Lovrić, Lončar, Mušterić, Marasović, Malovan, Mialjić, Matić, Matas, Odžak, Pletikosić, Pezeljević, Romić, Radonić, Radan, Sedmak,, Stanić, Šarić, Stipanović, Gusić, Stipić, Sunara, Terzić, Vrdoljak, Vukman, Cvitković, Zoričić, Žuljević.

Sela Bitelić – banderija Ćurković

Obitelji: Bulović, Bošković, Kašić, Ćurković, Dadić, Ezgetić, Argović (Hrgović), Govorušić, Jukić, Đapić, Tokić, Lunić, Mihajlović, Majstrovic, Popović, Perišić, Relić, Segoević, Vuković, Vulić, Žarković.

Banderija Omrčen i Udovičić u Ovrli

Obitelji: Omrčen, Cvitić-Glavan, Tadić, Ćurković, Kovačević, Bašić, Pribizagović, Zrnčić, Bandalo, Vrdoljak, Saić, Maleš-Katić, Lozić, Glavan, Skakelja, Omrčen.⁶²

62 Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 24.-41.

9. GRAĐANSKO I VOJNO UREĐENJE POD MLEČANIMA

Kao glavni vojni i politički upravitelj Cetinske krajine postavljen je providur kojeg je Republika imenovala na razdoblje od 32 mjeseca. U Sinju je on stanovao u palači na južnom dijelu tvrđave, a posjedovao je i nešto zemlje oko Kamička. Na čelu pojedinih krajina bili su postavljeni *koluneli*, a uz njih su lokalnu vlast držali serdari i viceserdari. Oblik lokalne vlasti predstavljali su po selima i haramabše, suci i čauši, koji su birali svoje alfire, tenente i sergente odnosno podzapovjednike i zapovjednike. Suci su birani po selima na godinu dana i predstavljali su sudsku vlast, a prvostupanjski sud bio je pred sinjskim providurom. Čauši bili zaduženi za razne proglase i naredbe. Jedna od najvažnijih dužnosti seoskih službenika bilo je nadgledanje radnih nameta i rješavanje sporova i nesporazuma po selima, kojih je, najčešće zbog zemlje, bilo mnogo. U Sinju je od 1782. godine uspostavljena bilježnička služba a prvi poznati bilježnik bio je Ivan Surić, potom Mate i Nikola Lovrić.⁶³

U tvrđavi te u vojnom kompleksu Kvartirima, bila je smještena redovna vojska koja se sastojala od prekomoraca i hrvatske konjice. Što se tiče upravnog uređenja, kao osnovna jedinica banderijskog sustava bila je serdarija na čijem se čelu nalazio serdar. On je obavljao brojne službe, od vojničkih, gospodarskih, političkih i sudbenih. Serdarije su bile podijeljene u banderije koje su bile okupljene oko barjaka tj. stijega kojeg je dobivao harambaša. S druge strane, harambaše su pomagale sakupljačima desetina te su pazili na izvršenje javnih poslova. Oni su kasnije dobivali svoje pomoćnike, alfire, a birao ih je najprije narod. Kasnije je ove funkcije određivala državna vlast, i to providuri Sinja, a potvrđivali su ih opći providuri, poštujući pritom princip nasljeđivanja i zasluga koji je vrijedio u Mletačkoj Republici.⁶⁴ U početku je Cetinska krajina bila podijeljena na više banderija: Brekalo, Prološćić, Vučković, Buljan, Cvitković, Solić, Jelavić, Ćurković, Filipović, Jadrijević, Žanko, Dotur, Jurčević, Omrčen, Maretić, Bilandžić, Akrap-Sučić, Stasić i Odrlijn. Jedna od najvažnijih serdarskih obitelji bila je obitelj Vučković koja se istaknula u seobama, borbama a podržavao ju i njen član, fra Pavao Vučković. Kako je već spomenuto, na čelu krajine nalazio se kolunelo, a poznato je kako je od 1729. godine u Sinjskoj krajini tu dužnost obavljao Franko Surić, porijeklom iz Livna. Istaknuo se u borbama 1715. godine te je imenovan kapetanom s mjesečnom plaćom od pet dukata. Nakon 1753. uvedena je i služba sergenta to jest podzapovjednika. Na taj je položaj

63 Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 42.

64 Isto, 51.

imenovan Giovanni Antonio Episcopopulo, koji je bio nastanjen u Sinju. Ađutant Krajine do 1780. bio je Luka Žanko, a sukladno principu nasljeđivanja službe u obitelji, naslijedio ga je Filip iz iste obitelji.⁶⁵ Dana 1. svibnja 1766. opći providur Antonio Reiner odredio je da 24 banderije pripadnu serdariji Vučković (banderije Tomaševića, Žanka, Filipovića, Milanovića, Bogdanovića, Jadrijevića, Milasinovića, Đipala, Buljana, Prološćića, Žuljevića, Odrljina, Jurčevića, Dotura, Akrapa, Bilandžića, Maretića, Veića, Jelavića, Solića i Jukića) te sedam ostanu pod serdarijom Grabovac (banderije Bekala, Jurkovića, Eleka, Omrčena, Gusića, Šipića i Slikškovića).⁶⁶ Sela koja su ulazila u serdariju Vučković bila su: Otnjo, Brnaze, Gala, Obrovac, Čitluk, Kamešnica, Podvaroš, Suhač, Rože, Košute, Vojnić, Ruda, Vrpolje, Turjaci, Ovrlja, Postinje, Čurlini, Bajagić, Grad-Varoš, Glavice, Kosinac, Radošić, Lučane, Hrvace, Bisko, Strizirep, Dicmo, Voštane, Prisoje, Lizane, Koprivno, Bitelić, Satrić, Zelo, Postinje, Potravlje, Vučipolje, Čaporice, Gardun, Gljev, Muć, Prugovo, Broćanac, Marić, Gizdavac, Skava. Sela serdarije Grabovac bila su: Zasiok, Vedrine, Udovičić, Nova sela, Jabuka, Tijarica, Voštane, Otok, Ugljane, Velić, Strmendolac, Bagovi, Bitelić, Vojnić, Grab, Budimir, Ruda, Kamensko.⁶⁷ Od 1727. godine uveden je princip nasljeđivanja svih funkcija u obiteljima koje su se istaknule u ratnim djelovanjima, pa su tako i mnoge obitelji trajno zadržavale zemljišta. U triljskom kraju dolazi do gustog naseljavanja podnožja Čačvine i Ugljana gdje je narod stvarao zaseoke na visoravnima iznad Cetine, a harambaše i seljani Turjaka i Košuta usmjerili su svoje napore na intenzivniju obradu livada u polju.

65 Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 48-49.

66 Isto, 50.

67 Isto, 53.

10. MLETAČKA ORGANIZACIJA GOSPODARSTVA, TRGOVINE I POLJOPRIVREDE

U radu je već pojašnjeno kako su posjedi muslimana nakon 1686. godine prelazili u mletačke ruke. Mlečani su agrarne odnose uređivali na način da je zemlja postala vlasništvo Mletačke Republike koje se može nekome dodijeliti samo na korištenje. Primjenom toga načela stanovnici nove stečevine postali su državni koloni koji su zemlju mogli zadržati samo u direktnoj muškoj liniji i to samo dok se zemlja kontinuirano obrađuje. Prema državi su imali, relativno povoljnu, obavezu plaćanja desetine svih proizvoda koje bi uspjeli proizvesti. No svi su bili opterećeni obavezom posjedovanja oružja i sudjelovanja u sigurnosnom pograničnom sustavu. Zemljište se dijelilo na način da svaka obitelj dobije dva kampa zemlje po svakom članu, a zaslužne obitelji su dobivale i više zemlje. Među zaslužnima se našlo najviše onih koji su predvodili seobe stanovništva u Morejskom ratu, a među njima se isticala obitelj Vučković. Zemlja je dodijeljena na ovaj način po konceptu da ju obitelj zadržava sve do izumiranja muške loze. Obiteljima je bila nametnuta i travarina, a muškarci su uz sve imali i vojnu obvezu te obvezu sudjelovanja u javnim radovima. Nakon mira u Požarevcu 1718. godine, mletačke su vlasti svim posjednicima izdale investiture. Stalno dijeljenje zemlje svakako nije donijelo puno bolji životni standard, pogotovo u Cetinskoj krajini gdje su zemljišni posjedi ionako bili mali i rascijepani. Na sitnim oranicama diljem Cetinske krajine uzgajao se ječam, kukuruz i proso. Ovdje treba naglasiti kako su se seljaci služili zaostalim poljoprivrednim metodama što je utjecalo na prinose i kvalitetu proizvoda. Osim poljoprivrede, stočarstvo je isto tako bilo važna djelatnost, a stanovništvo je također bilo obvezno uzgajati konje iz vojnih razloga.⁶⁸

Što se tiče trgovine za vrijeme mletačke uprave, može se reći kako je doživjela znatan razvitak u odnosu na prethodno razdoblje pod Osmanlijama. Trgovina je bila tranzitna, što znači da je išla iz Bosne prema Splitu, preko Bilog briga niz Prolog na planinu Han, dalje u Sinj te od tu u Split. Druga bitna trgovačka ruta išla je preko Trilja, gdje se *tragetom* prelazilo rijeku Cetinu. Još jedan, manje prometan put bio je preko Panja. Opći providur Marino Antonio Cavalli potvrdio je ukidanje carine na trgovačkim postajama, a sve u korist što većeg prometovanja robom i proizvodima. Trgovačke puteve nadgledala je plaćena mletačka konjica, neko vrijeme i *panduri*, a proglasom iz 1750. godine, svi seoski putevi su se morali urediti, o čemu su posebnu brigu vodili seoski glavari. Kako su ovim trgovačkim putevima u najvećoj mjeri putovali

68 Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 157.

bosanski trgovci, treba imati na umu kako je njihovo putovanje do Splita znalo trajati i do tri dana. Kao prenoćište i odmorište trgovcima služila je *badžana* koja se nalazila u Sinju, izvan varoši odnosno izvan gradske jezgre. Zemljište na kojem se nalazila pripadalo je Lovri Tomaševiću, a opći providur Marino Antonio Cavalli dao je tu podići kuće te je ogradio prostor. U spisima se spominje kako je tridesetih godina 18. stoljeća sinjsku badžanu čuvao Mate Budimir, koji je primao trgovce i naplaćivao od svakoga konja liru *di corrente moneta*.⁶⁹ Poznatiji trgovci koji se spominju u sinjskoj okolini bili su Ivan Radonjić, Klišanac, Veruničić, Nikola Dedić-Lokma, Jakov Dalbello, Ivan Đaković, Nikola Jelavić. Za razliku od trgovačkih poslova, oni obrtnički su bili podosta oskudniji. Prema podacima župnih matica, moguće je navesti neke obrtnike: Ivan Matić (zlatar), Stjepan Radonjić (zlatar), obitelji Matić (kovači), Petar Vuletić (urar), Pavao Đaković (kožar), Marko Zekonjić (mesar). Uz spomenute obrte, treba naglasiti i važnost lončarskog zanata koje je bilo „zatvorena ekonomija“, dakle u okvirima kućnih potreba, ali prisutno u gotovo svakom selu Cetinske krajine, posebno u selima nedaleko Bitelića.⁷⁰

69 Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 170.

70 Isto, 200.-2002.

11. POJAVA KUGE I SANITARNI KORDON

Gospodarski napredak, kao i gušće naseljavanje pojedinih dijelova kraja, prekinula je pojava kuge koja je jače harala u nekoliko navrata. Nemila pošast zavladała je cijelom Dalmacijom, a zbog čestih suša došlo je i do gladi koja je desetkovala stanovništvo krajine netom prije kuge. U XVIII. stoljeću u Dalmaciji je vladala bubonska kuga koja se redovno širila iz Bosne prema jugu Hrvatske, a prenosila se ili preko brodova s Istoka ili dodirima vojnika na granici s Bosnom. Državna vlast provodila je kontumaciju odnosno zabranu kretanja stanovništva, a širenje zaraze nastojalo se spriječiti i zatvaranjem granica prema vani i između pokrajina. Mletačka zdravstvena služba je, uz pomoć franjevacā, organizirala odvajanje zaraženih od zdravih, podizanje lazareta (privremeni smještaj u polju namijenjen zaraženima) i spaljivanje sumnjivih kuća. Prvo jače širenje kuge u Dalmaciji zabilježeno je oko 1730. godine, a prvo se pojavila u Grahovu i preko Strmice prešla u Dalmaciju, pa u Cetinsku krajinu. Navodno je neki trgovac prodao vojniku više okuženih marama, a jedna marama dospjela je u krčmu u Trilju. Brzom intervencijom zdravstvenog providura Simonea Contarinija šira zaraza je spriječena, a iz izvještaja makarskog ljetopisca fra Nikole Gojaka doznajemo podatke o umrlima i zaraženima za sinjski kraj. Pomoć koju su mletačkim službama u liječenju i suzbijanju kuge davali franjevci, primijetio je i sinjski providur Antonio Maria Semitecolo koji je dana 2. listopada 1732. godine pohvalio djelovanje franjevacā u selima Vojnić, Gardun, Košute, Trilj, Donji Dolac i Sinj. Tijekom 30-tih godina XVIII. stoljeća na Gardunu se nalazio Campo di Turiazi sotto Gardun, koji je uključivao lazaret, hospital i sprave za raskuživanje robe. Don Petar Šimunić, inače kapelan Turjaka, pomagao je oboljelima i umirućima u Košutima, Triliu i Brodariću. Iako uspješno spriječena u prvom valu širenja, kuga se ponovno pojavila 1763. godine, a ovaj put je uz tešku glad, odnijela mnogo više života. O tome nam ponovno svjedoči fra Gojak u Makarskom ljetopisu: „*tko ne umre od kuge, oće od glada*“. Kako bi se što bolje suzbilo širenje kuge osnovan je i pogranični sigurnosni sustav nazvan Kolegij za zdravstvo unutar kojeg je postojalo pet odjela. To su bili: kninski, sinjski, imotski, vrgorački i neretvanski. Svrha ovog sustava bila je ujedno i nastavak sigurne trgovine kroz Sinjsku krajinu, uz što niži rizik novih zaraza. Da bi se trgovci mogli odmoriti i prenoćiti pod nadzorom, oformljene su i manje čete koje su čuvalе određene prostore za boravak. Tako su u Čačvini i na Trilju bile male posade, na Trilju samo tri prekomorska pješaka, a u Čačvini nekoliko pandura. No usprkos svim mjerama, kuga se u najvećoj snazi pojavila 1783. godine kada je pokosila Sinjsku krajinu dotada nezabilježenom smrtnošću. Ionako izmoreno i gladno stanovništvo nije

(najveća glad zavlada je 1779.-1782.) znalo kako opstati u siromašnom kraju, pa su mnogi bili prisiljeni migrirati u austrijske i bosanske krajeve, a radi se oko devedesetak osoba pretežito iz okolice Sinja. Od mještana triljskog kraja, u bilježničkim spisima spominje se samo Dujo Lacić (Laco) iz Košuta koji je emigrirao u Bosnu 1793. godine. Prema Makarskom ljetopisu, novi val kuge najprije se pojavio u Poljicima, a nedugo nakon pojave opći providur molio je da se prekinu trgovačke veze radi haranja bolesti. Kao i kod prve pojave kuge u Sinjskoj krajini, podignuti su poljski lazareti u Hrvacama, Trilju i Hanu. U njih bi se odvajalo zaraženo stanovništvo, a kontrolirali su ih izvanredni članovi zdravstvene službe. Na čelo zdravstvene službe postavljen je brigadir i liječnik Paolo Pinelli koji je vodio računa o broju zaraženih, sumnjivih i mrtvih. Netom prije toga, 14. listopada 1778. godine, opći providur Alvise Foscari pristupio je stvaranju „Collegiato di sanità“ (zdravstveno tijelo) u Sinju. Spomenuti kolegij sastojao se od ukupno šest članova, trojice vojnika te trojice sinjskih građana na čelu s sinjskim providurom. Prema mišljenju J.A. Solde, broj preminulih od kuge u Sinjskoj krajini nije sasvim pouzdan. U dosada poznatim izvještajima spominju se samo sela Vojnić, Čaporice i Vedrine iz triljske okolice, u kojima je navodno umrlo ukupno 45 osoba, a u cijeloj Sinjskoj krajini njih 1276. S bolešću je prestao gospodarski život, a državi je posebno teško padala nemogućnost prikupljanja travarine i desetine. Svjesni opasnosti blizine bosanske granice, vlasti su započele s mjerama opreza koje je uspostavio novi zdravstveni providur u pokrajini, Angelo Diedo. Podizane su stražarnice s ciljem što uspješnijeg kontroliranja nezakonitih prijelaza granica. Stražarnica je 1796. godine u Sinjskoj krajini bilo 65. Posada po stražarnicama sastojala se od zapovjednika, njegova dva pomoćnika, jednog narednika, šest kaplara, tri zastavnika i 133 vojnika. U svakoj stražarnici bila su smještena uglavnom po trojica, a stražarnice u Sinjskoj krajini bile su smještene ovim slijedom: Liška; između Vagnja i Liške; vojarna Vaganj; Mali Vaganj; Rokunovac; Čelinka; Krš, Vučja Glavica; Ersića; Radovac; Kadina bukva; vojarna Kadina bukva – patrola; Bogovac; pod Bogovcem; Kabanovac; Veliki Vranovac, Mali Vranovac; Mali Vranovac – patrola; pred Debelom Vlakom; Debela Vlaka; Klenovac; između Klenovca i Kašića; Kašić, Bili Brig- patrola; vojarna Bili brig; između Bilog briga i Bilog puta; Bili put; Velika Griža; Tanka Draga; Bila Vlaka; Golo Brdo – patrola; preko Golog Brda; pred Garištima; Garišta; između Garišta i Čatrnje, Čatrnja; Sinjske soline; Klementina draga- patrola; Drežnik; Kriva Draga; Prosik; Ravna Glavica; Krušica- patrola; između Krušice i Tolića kuća; Tolića kuća; Marića kuća; između Marića kuća i Voštana, vojarna Voštane – pojata; između Voštana i Gladine; Gladina; Parotina; Krstin bunar; Razvale- patrola; između

Razvale i Ripišća, Ripišće; Matića draga; između Matića drage i Lokve; Matića lokva; Krnišeb; Krolin dolac; vojarna Kamensko; Kamensko- patrola.⁷¹

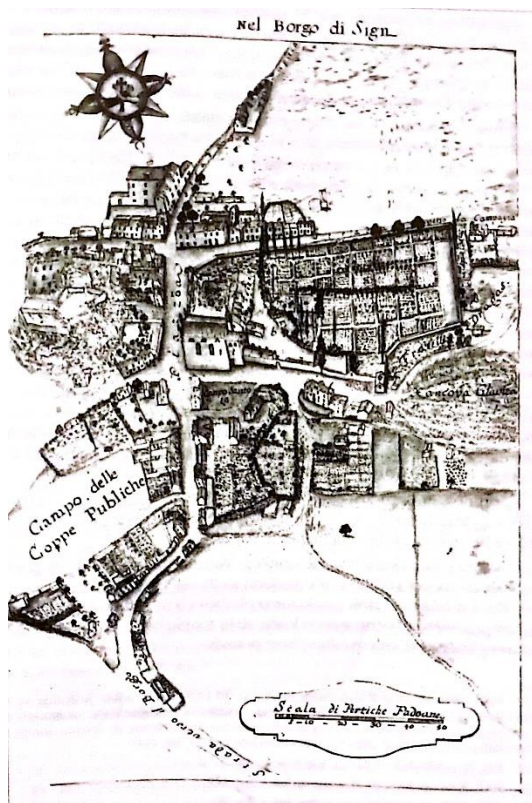
12. RAZVOJ SINJSKOG VAROŠA

Sve do 70-ih godina 18.stoljeća, sinjski građani živjeli su unutar zidina prethodno opisane tvrđave Stari Grad. Mletački izvori spominju kako je tvrđava nakon opsade iz 1715. godine u ruševnom stanju, posljednji udarac zadali su joj Francuzi miniranjem 1809. godine. U tvrđavi su osim vojničkih zgrada, bile smještene i kuće časničkih obitelji i civila, a u crkvi sv. Mihovila djelovala je bratovština topnika sv. Barbare. Pred kraj stoljeća, stanovnici se polako počinju spuštati ispod tvrđave u *podvaroš* ili *varoš* koji se počinje nazivati Sinj. Ruševna tvrđava poslužila je kao izvor građevinskog kamena za nove stambene i sakralne objekte grada. Kako spominje sinjski bilježnik Surić 1782. godine, Podvaroš je obuhvaćao predjele Goručice, kuće Tomaševića i Vučkovića te predio oko Odrne. Stvaranje naselja oko utvrde Kamičak bilo je uvjetovano gradnjom crkve i samostana, koju su franjevci obnovili nakon Drugog morejskog rata. Unatoč prijašnjim molbama, sinjskim franjevcima je tek 1720. godine odobreno 15 dukata godišnje za obnovu crkve, na kojoj je radove vodio graditelj Andrija Ruspini. Kako su franjevci bili prenijeli Gospinu sliku u tvrđavnu crkvu prilikom opsade, sada su tražili mletačku vlast da ju vrati kako bi ju mogli izložiti u obnovljenoj crkvi. Tom je prilikom fra Pavao Vučković tražio mletačkog dužda pismenu naredbu da se slika vrati, unatoč nastojanjima vojnika da ona ostane unutar zidina tvrđave. Nakon 1724. godine, franjevci su u grad doveli vodu, sagrađena je česma te obor do istočne crkvene apside. Prema glavnom gradskom trgu, podignut je tesani zid od ugla crkve. Od ugla trga, prema današnjoj Livanjskoj ulici, podignut je još jedan veliki zid, a 1747. godine postavljeni su temelji produžetka samostana. Prvotni samostan bio je od prezbiterija prema sjeveru na dva kata, a ispred se nalazila kućica s kuhinjom. Za dvije godine podignuti su zidovi novog samostanskog dijela, a krov pokriven ševarom zamijenjen je ciglom. Crkva i samostan uz prostran gradski trg, razvili su na prostoru omeđenom s četiri mosta: Krolin most preko Goručice, most prema Kuli, Baljkov most i Lumbinov most. U rekonstrukciji Sinja

⁷¹Soldo, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, 56.-72.

iz 18. stoljeća pomaže prikaz iz 1780. godine kojeg je izradio Pietro Corir. Na njemu se jasno vidi fratarski vrt, grobovi s južne strane crkve, ispod Kamička. U sredini se nalazio kameni stup s križem na vrhu, a u dnu pećina zvana Grotta di S. Francesco. Ispod crkve počinje se s gradnjom bratimskih kuća, a s jednom takvom započinjala je i današnja Brnaška ulica. U njoj se najviše isticala kuća Agostina Bianchija, podrijetlom iz Padove. Iza Barezzinih kuća, prema Goručici, prostiralo se vježbalište za vojnike, no tu je bilo i plodnih površina. S druge strane bili su Kwartiri, vojnički sklop koji danas služi za prostor Muzeja Sinjske alke i Alkarskih dvora. Uz Žankovu glavicu, odmah na početku, isticala se zgrada obitelji kapetana Surića, dok na samoj Žankovoj glavici nije bilo kuća. Ispod glavice, dakle s lijeve strane do samostanskog vrta nalazila se kuća liječnika Episcopopula. Na južnom dijelu glavice nalazilo se tzv. Žankovo selo sa kućama poznatih harambaša. Ispod tih kuća prostirale su se oranice sve do puta prema badžani te livade koje su pripadale kapelanu sinjske tvrđave. Na dnu glavnog gradskog trga nalazilo se manje groblje, koje je kasnije preneseno na groblje sv. Franje podno Starog Grada. Na početku današnje Livanjske ulice, nalazio se sklop kuća s dvorištima koji se nazivao Litrin obor a tu su bile kuće harambaše Milanovića-Litre. U dvorištu se isticala „turska kula“, visoka uska kuća čija je fasada raščlanjena malim prozorima. S druge strane ulice prema Vrlici, nalazio se Lovrića obor, u kojem je kuće posjedovala jedna od najbogatijih sinjskih obitelji, Lovrići.⁷²

72 Soldo, *Sinjska krajina u 17 i 18. stoljeću*, 253.-276.

Slika 4. Prikaz Sinja 1780. godine iz katastarske samostanske knjige (izradio Pietro Corir)

13. ZAKLJUČAK

Osmanskom ekspanzijom krajem XV. i početkom XVI. stoljeća, hrvatski krajevi padaju u sultanove ruke, a time i današnja Cetinska krajina. Već 1513. godine pada i važna triljska utvrda Čačvina, a nedugo zatim i središte kneštva Nelipića, Sinj. Osmanskom upravom u Cetinskoj krajini dolazi do mnogih promjena, kako je opisano u radu, što gospodarske, što etničke i vjerske prirode. U drugoj polovici XVII. stoljeća dolazi do postupnog oslobađanja hrvatskih krajeva od osmanske vlasti, a nakon 1686. godine uspješno je oslobođen i Sinj. Nakon odlaska Osmanlija, mletačka vlast započinje s naseljavanjem opustošene Cetinske krajine, a kao što je spomenuto, razlikujemo tri vala migracija: Velika seoba Hercegovaca, Ramski zbjeg i seobe Poljičana. Može se reći kako je nakon Ramskog zbjega, etnički donekle formirana slika Cetinske krajine kakvu pronalazimo i danas. Prezimena koja su tada nastanjena u određenim selima diljem krajine, još uvijek se nalaze u istim ili susjednim. Doseljenom kršćanskom stanovništvu mletačka vlast dijeli zemlju a zauzvrat traži vojnu službu u slučaju ponovnog osmanskog napada. Nova sultanova nastojanja da vrati Sinj, nekadašnje središte nahije, ostvarena su u ljeto 1715. godine. Tada se zbio Drugi morejski ili Mali Sinjski rat. Unatoč mnogoljudnijoj vojsci, osmanske trupe su poražene pod Sinjem, a u čast i sjećanje ovom događaju, svake godine održava se viteška igra Alka. Može se reći kako je 1715. godina bila čvrsta prekretnica u razvoju Cetinske krajine pod Mlečanima, koji nakon obrane od Osmanlija, prihvaćaju važnost Sinja kao tvrđave i Cetinjana kao vojnika krajišnika.

Proučavanje povijesti Cetinske krajine u ranom novom vijeku, odnosno u osmanskom i mletačkom razdoblju, zaista je neiscrpan izvor novih saznanja i povijesnih istina. Cetinski identitet oblikovan je upravo u ovom razdoblju, a većinu tada stečenih karakteristika zadržao je do današnjih dana. U središte ovih dvaju razdoblja može se smjestiti slavna 1715. godina, koja je ostavila neizbrisiv trag u povijesti Cetinske krajine. Iako je u radu detaljno opisana opsada Sinja, ne radi se tu samo o brojčanim podacima i činjenicama. Bitna je hrabrost i vjera puka koji je stao pred osmanskog osvajača u želji da obrani svoje. Taj obrazac ponašanja prenesen je na sva sljedeća razdoblja u kojima je hrvatski narod bio pod tuđinskom čizmom. Alka zapravo nosi poruku pobjede nad osvajačem, bez obzira tko on bio. Bitan faktor u očuvanju tradicije i osmansko-mletačkog naslijeđa upravo je održavanje Alke svake godine, bez obzira na vlast i društveno-političke prilike. Utkana u krv svakog Cetinjanina, Alka je oduvijek zadržavala svoja prvotna obilježja i jedinstvenu ideju, iako ima sposobnost adaptirati se vlasti pod kojom se održava. Osmanski i mletački elementi su vidljivi u svakom dijelu ove

viteške igre, od alkarske odore do načina komuniciranja među sudionicima iste. Neizbježno podsjeća narod na slavne dane ali i na bitnost očuvanja naslijeđa predaka. Nastala na granici mletačko-dalmatinskog i osmanskog, orijentalnog svijeta, Alka sadržava niz komponenti koje pripadaju zasebnim svjetovima, a opet zajedno čine unikatnu priču koju krase kontinuitet. Što se tiče ostalog naslijeđa, posebno u mletačko doba, tu treba istaknuti i materijalnu baštinu. Grad Sinj se urbanistički razvija nakon 1720-ih, a mletačke vlasti donekle financiraju izgradnju samostana i crkve. Razvijaju se gradske ulice u kojima su do danas sačuvani brojni stambeni objekti iz mletačkog razdoblja, te poneki preuređeni javni objekti poput Kvartira u kojima je smješten niz kulturnih institucija.

Cetinska krajina je oduvijek predstavljala dio dalmatinske unutrašnjosti u kojem je puk čuvao vjeru u hrvatski stoljetni san o slobodi, a junački Sinj kao središte je oduvijek podsjećao na borbu s osvajačima. Zaboraviti svoje pretke znači biti kao stablo bez korijena, čime se osvrćem na važnost očuvanja naslijeđa u Cetinskoj krajini u ovom razdoblju, kao i daljnjeg proučavanja istog. Bez obzira na mnoštvo izdanja koji se bave ovom ili sličnom tematikom, smatram kako je za svakog povjesničara koji vuče korijene iz Cetinske krajine, ovo neiscrpno vrelo informacija i zanimljivosti koje će doprinijeti očuvanju, promoviranju i što boljem poznavanju ovog dijela hrvatske prošlosti na primjeru lokalne povijesti.

14. POPIS LITERATURE

14.1. Knjige i časopisi

Buzov, Snježana. „Turska uprava i organizacija vlasti, te društveno gospodarski odnosi u 16. i 17. stoljeću u Cetinskoj krajini“, 65. – 71. U: *Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanlijske vlasti*, Zbornik Cetinske krajine (knjiga 4), ur. Ante Milošević. Sinj: Kulturno društvo Cetinjanin.

Bekavac, Stjepan. *Sinjska alka 1715.-2015.* Zagreb: Despot Infinitus, 2015.

Belamarić, Joško. *Sinjska alka – kulturno povijesni vodič.* Sinj: Viteško alkarsko društvo, 2015.

Dukić, Josip, Dukić, Viktor, Marić, Miljenko, Žolo, Ivan. *Mala povijest Košuta.* Košute: Kulturno društvo Trilj, Župa Presvetog Srca Isusova Košute, 2017.

Erceg, Ivan. „Turska osvajanja i organizacija proizvodnje u Dalmaciji i njihov odraz na privredni život Hrvatske“, 9. - 53. U: *Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanlijske vlasti*, Zbornik Cetinske krajine (knjiga 4), ur. Ante Milošević. Sinj: Kulturno društvo Cetinjanin.

Rimac, Marko, Dukić, Josip. *Opsada sinjskog Grada – Assedio della Piazza di Sinj.* Split – Sinj: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, Muzej sinjske alke, 2015.

Rimac, Marko, Dukić, Josip. „Izvještaj Zorziya Balbija o opsadi Sinja 1715. godine“, 176.-181. U: *300. obljetnica slavne obrane Sinja 1715. godine (1715.-2015.)*, ur. Josip Dukić: Franjevački samostan Gospe sinjske, Viteško alkarsko društvo, Grad Sinj i gradovi i općine Cetinske krajine

Moačanin, Nenad. „Zagora u razdoblju osmansko – turske vlasti: prema novim spoznajama iz povijesti Sinja i Cetinske krajine“, 53.-80. U: *Zbornik radova – 300. obljetnica slavne obrane Sinja 1715. godine (1715.- 2015.)*, ur. Josip Dukić. Sinj: Franjevački samostan Gospe sinjske, Viteško alkarsko društvo, Grad Sinj i gradovi i općine Cetinske krajine

Milošević, Ante. *Osini(um) – Asinio – Sign – Sinj: povijesne slike sinjskog Grada.* Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2024.

Milošević, Ante. „Izgled i značaj sinjske tvrđave u prošlosti s posebnim osvrtom na tursko i mletačko razdoblje“, 219. - 229. U: *Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanlijske vlasti*, Zbornik Cetinske krajine (knjiga 4), ur. Ante Milošević. Sinj: Kulturno društvo Cetinjanin

Soldo, Josip Ante. „Etničke promjene i migracije stanovništva u Sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, 81. – 143. U: *Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanlijske vlasti*, Zbornik Cetinske krajine (knjiga 4), ur. Ante Milošević. Sinj: Kulturno društvo Cetinjanin

Soldo, Josip Ante. *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, knjiga druga. Sinj: Ogranak Matice Hrvatske, 1997.

Soldo, Josip Ante. „Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom“, 103.- 107. U: *Sinjska spomenica: 1715. -1965.*, ur. Josip Ante Soldo. Sinj: Franjevački provincijalat.

Soldo, Josip Ante. „Čačvina (Kratki povijesni pregled)“, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, br. 37 (1995.) : 207.-220.

Spaho, Fehim. „ Grad Sinj u turskoj vlasti“, 55.- 63. U: *Sinj i Cetinska krajina za vrijeme osmanlijske vlasti*, Zbornik Cetinske krajine (knjiga 4), ur. Ante Milošević. Sinj: Kulturno društvo Cetinjanin.

Vrgoč, Martin. *Sinj – pregled povijesti*. Sinj : Ogranak Matice Hrvatske, 2009.

Vrgoč, Martin. *Pregled povijesti grada Trilja*. Trilj: Grad Trilj i Muzej triljskog kraja, 2010.

Zbornik Cetinske krajine, *Građa za bibliografiju Cetinske krajine do 1980, 1. dio – povijesni spomenici prvog reda*. Kulturno društvo Cetinjanin, Sinj 1982.

14.2. Internetski izvori

Cetinska krajina. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 10.10.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/cetinska-krajina>>.

Vašar, <https://jezikoslovac.com/word/96u2>, pristupljeno 17. studenoga 2024.

Lovorka Čoralić, „Cetinjani – elitna konjica mletačke vojske, <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/cetinjani-elitna-konjica-mletacke-vojske-273260>, pristupljeno 1. studenoga 2024.

14.3. Popis priloga

Slika 1. Oslobođenje Sinja 1686. godine (Izvor: Belamarić, Joško. *Sinjska alka – kulturno povijesni vodič*. Sinj: Viteško alkarsko društvo, 2015.)

Slika 2. Giuseppe Juster. Tlocrt sinjskog Grada početkom 18. stoljeća (Izvor: Belamarić, Joško. *Sinjska alka – kulturno povijesni vodič*. Sinj: Viteško alkarsko društvo, 2015.)

Slika 3. Nacrt osvajanja Sinja pod zapovjedništvom Girolama Cornara (Izvor: Belamarić, Joško. *Sinjska alka – kulturno povijesni vodič*. Sinj: Viteško alkarsko društvo, 2015.)

Slika 4. Prikaz Sinja 1780. godine iz katastarske samostanske knjige (Izvor: Soldo, Josip Ante. *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, knjiga druga*. Sinj: Ogranak Matice Hrvatske, 1997.)

SAŽETAK

U ovom radu prikazana je povijest Cetinske krajine u mletačko doba s posebnim osvrtom na prethodno osmansko razdoblje. U prvom dijelu rada ukratko je pojašnjena povijest Cetinske krajine do dolaska Osmanlija, čija je vladavina uvjetovala daljnji gospodarski i društveni razvoj sela Cetinske krajine. Posebna pozornost pridana je prijelazu s osmanske na mletačku vlast, uz prikaz slavne obrane Sinja 1715. godine. U jeku mletačko – osmanskih ratova na područje Cetinske krajine započinju i doseljavanja kršćana iz Hercegovine i Poljica, a kao ključno doba uzima se razdoblje do Drugog morejskog rata. U doba mletačke vlasti, Cetinska krajina doživljava demografski porast, a dolazi i do poboljšanja trgovine, poljoprivrede i infrastrukture u središtu kraja, Sinju, što je opisano u zasebnim poglavljima.

KLJUČNE RIJEČI: Osmansko carstvo, rat, Mletačka Republika, Cetinska krajina, migracije, Alka

ABSTRACT

This paper presents the history of the Cetinje region in the Venetian era with special reference to the previous Ottoman period. In the first part of the paper, the history of the Cetinje Krajina until the arrival of the Ottomans, whose rule conditioned the further economic and social development of the villages of the Cetinje Krajina, is briefly explained. Special attention was paid to the transition from Ottoman to Venetian rule, with a presentation of the famous defense of Sinj in 1715. In the wake of the Venetian-Ottoman wars, the immigration of Christians from Herzegovina and Poljica to the area of the Cetinje Krajina began, and the period up to the Second Moravian War is taken as the key period. During the period of Venetian rule, the Cetinje region experienced a demographic increase, and there was also an improvement in trade, agriculture and infrastructure in the center of the region, Sinj, which is described in separate chapters.

KEY WORDS: Ottoman Empire, war, Republic of Venice, The Region of Cetina, migrations, Alka

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI*

kojom ja Antonia Babić, kao pristupnica za stjecanje kvalifikacije sveučilišne magistre povijesti i povijesti umjetnosti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i literatura.

Izjavljujem da niti jedan dio moga diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Nadnevak

26. veljače 2025.

Potpis studenta/studentice

*popunjava se i prilaže u digitalnom obliku

IZJAVA O POHRANI I OBJAVI ZAVRŠNOG/DIPLOMSKOG RADA

Student/studentica: Antonia Babić

Naslov rada: CETINSKA KRAJINA U MLETAČKO DOBA

Znanstveno područje i polje: Humanističke znanosti

Vrsta rada (završni ili diplomski): Diplomski rad

Mentor/mentorica rada (titula, ime i prezime): izv. prof. dr. sc. Marko Rimac

Komentor/komentorica rada (titula, ime i prezime):

Članovi Povjerenstva (titula, ime i prezime):

1. prof. dr. sc. Marko Trgrbić
2. prof. dr. sc. Josip Vrandečić
3. _____

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (*odabrati odgovarajuću vrstu rada*) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog ocjenskog rada.

Kao autor/autorica izjavljujem da se slažem da se moj završni/diplomski rad (*odabrati odgovarajuću vrstu rada*), bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22)).

Split, 26. 2. 2025.

Potpis studenta/studentice: Antonia Babić

Napomena:

U slučaju potrebe odgađanja pristupa ocjenskomu radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanu/dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.